

Anmeldelser

Torkel Eriksson, Knut Drake og Peter Carelli: Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria. Skånsk senmedeltid och renässans 22. Dunkers Kulturhus og Vetenskapssocieteten i Lund, 2007. 120 s., ill. Pris ikke oplyst.

Denne bog er en vigtig diskussion og videreudbygning af de resultater, der fremkom ved opsigtsvækkende undersøgelser og udgravninger, som blev foretaget af Helsingborg Museums daværende leder Torsten Mårtensson 1931-32. Den drivende kraft i de nyere undersøgelser har været Torkel Erikson, i mange år leder af samme museum, der allerede 1992 kunne publicere en sensationel dendrokronologisk datering af det knejsende hovedtårn "Kärnan". Dette tårn er ikke, som Mårtensson formodede, opført af Erik af Pommern i forbindelse med anlæggelsen af Krogen over for Helsingør og indførelsen af sundtolden i 1420'erne. Kernen er mere end 100 år ældre, rejst af Erik Menved allerede i årene 1314-19.

Bogens essens er et omfattende manuskript, der blev efterladt af Torkel Erikson ved hans død 2002, og som de to medforfattere har redigeret og suppleret. Fremlæggelsen består af syv kapitler, der behandler "Staden och borgen", "Det antikvariske arvet", "Historiska källor" (herunder gamle prospekter og planer), "Tidigare forskning", "Nya tag" samt "Borgen i Staden". Hertil kommer et afsnit "Till orientering" med anskuelige opmålinger, snit m.m. samt endelig noter, litteratur og to små registre over steder og personer, der godt kunne have været slået sammen.

Fra den tidligste udforskning har et væsentligt udgangspunkt været Brauns bekendte byprospekt fra 1588, der viser byen liggende langs kysten, mens borgen med dens kernetårn og diverse bygninger troner ovenover på et plateau, som omslutes af en ringmur med hovedsageligt halvrundt fremspringende tårne. Intet udover Kernen er i dag bevaret over jorden. Men det kan nu fastslås arkæologisk, at den ældste by opstod i 1000-tallet oppe på det senere borgområde. Hvis befæstningen da, som forfatterne mener, virkelig er yngre end de ældste

bebyggelsesspor, er stedet så ikke fra første færd udvalgt for sit forsvarspotentiale og sin strategiske beliggenhed ved overfarten over Øresunds smalleste sted? Det tidligst kendte element i borgen synes at være et ældre cirkulært hovedtårn, der blev udgravet 1931-32 lige ved siden af det eksisterende kernetårn. Det var opført af den lokale sandsten lige som en måske samtidig hal (*palatium*) og en særegen rundbygning, der senere kom til at danne et af de vestre tårne i ringmuren. Udgravninger 2002 og 2004 har nu sensationelt bekræftet, at der har været tale om en rundkirke (viet Skt. Mikael), idet der er fundet middelaldergrave omkring den.

Hele denne sandstensborg, vel med palisader omkring plateauet, vil forfatterne datere til anden halvdel af 1100-talet. Men mon ikke det er lidt vel forsigtigt udelukkende at sammenligne med borge og rundkirker fra Valdemarstiden? Et tilsvarende, men større, rundtårn i Bastrup på den nordsjællandske side dateres gerne til første del af århundredet, selv om det ikke kan have haft fuldt den strategiske betydning som Helsingborg. Og hertil kommer vidnesbyrd, der med forsigtighed må kunne hentes ud af sandstensmaterialet. Denne lokale sten, der kunne brydes så at sige i selve Helsingborg, må have været et meget stærkt incitament til tidligt stenbyggeri. Vi ved, at stenen blev brugt som den tidligste i Lunds domkirkekrypt allerede o. 1100, og meget tyder på, at den bragtes på skib til kirkebyggerier på Nordsjælland ikke længe efter (kirkerne i Vejby, Valby m.fl.). Hvorfor skulle man da ikke have taget sin egen sandsten i brug til byggeri i Helsingborg lige så tidligt?

I øvrigt kunne forfatterne med fordel have udnyttet en tysk rimkrønike, der beretter om en belejring af sandstensborgen i begyndelsen af 1260'erne. Vi hører her både, hvordan forsvarerne måtte æde deres egne heste, og hvordan man (helt rigtigt) kun vanskeligt kunne nå frem til borgen over land, derimod nok "på skibe".

Med opførelsen af Erik Menveds kernetårn 1314-19 rev man det gamle ned og brugte dets sandstenskvadre som indvendig vægbeklædning i det nye teglstenstårn (der nævnes dog ikke krumhugne kvadre). Dette stående tårn er med god grund hovedemnet for bogen. Det måler 17x17 m og har en murtykkelse på 4,25 m. Af dets oprindelige otte etåger blev den øverste fjernet allerede

1653, da man indrettede kanonstilling deroppe. Og flere af de øvrige etager er i løbet af middelalderen blevet slået sammen, så tårnet i dag fremstår med kun fem store stokværk.

Mærkeligt nok havde tårnet oprindelig kun trælofter, hvilket kan have været en omstændighed ved en formodet, tidlig brand med efterfølgende nyindretning. Disse arbejder omfattede især en sammenslåning af to etager til den såkaldte "Kungsal" med en højtspændt hvælving, hvis ribbeprofiler og konsolhoveder (af kalksten fra Stevns) må datere arbejderne til midten af 1300-tallet (Mårtensson mente 1400-tallet). Endelig har man mod middelalderens slutning indrettet et borgkapel i tilslutning til kongesalen, og dette noget utraditionelt ved at udhugge det i den svære murtykkelse som et fint, lille hvælvet rum. Om en brug af tårnet som eksklusiv bolig vidner også et af de få løsfund, nemlig 17 skønne skår af en importeret syrisk glasskål fra o. 1260-80, der vel må have været i brug på Erik Menveds tid.

Er Kernen velbelyst, kan det samme ikke siges om den ringmur med tårne, man ser på Brauns prospekt. For det er næppe lykkedes at finde utvetydige rester af den ét eneste sted. Tilsvarende står billedet af bygningerne inden for ringmuren noget uklart. Mest interessant er et diplom fra 1427, ifølge hvilket Erik af Pommern holdt møde "I borgen Helsingborg ... i det runde tårn, som er kongens særlige gemak (*camera*)". Dette runde tårn kan næppe være andet end Skt. Mikael's (ombyggede?) rundkirke, der måske som andre borgkirker kan have haft en eksklusiv overetage.

Når det gælder borgens indretning og brug, giver især renessancetidens lensregnskaber og syn oplysninger. Forfatteren vurderer, at stadsboligen i Kernen har været indrettet til lensmændene, mens kongerne på deres gennemrejse snarest har taget kvarter i slotsgårdens store fruerstue af bindingsværk.

Med indførelsen af moderne forsvarsbefæstning var borgen forældet. En udbygning med bastioner planlagdes da også af svenskerne endnu under krigen 1643-45, altså adskillige år før Skånes indlemmelse 1658! Planerne blev dog opgivet 1680, da Karl XI påbød, at alt skulle rives ned. Det skulle faktisk også gælde Kernen, men den blev lykkeligvis stående som det prægtige monument og vartegn, vi kender i dag.

Det tjener Torkel Erikson og hans to medforfattere til stor ære, at de har præsteret denne interessante, samlede fremlæggelse af Helsingborgs borg og dens historie. Bogen bringer meget nyt og vil være til stor nytte både for borgforskningen og for den almene dansk-svenske historie.

Ebbe Nyborg

Paul Erik Engelhardt: Skåne mellem dansk og svensk. En undersøgelse af de nationale brydninger i Skåne stift i årene 1658 til 1679. Holdninger hos biskoppen og i præsteskabet. Museum Tusculanums Forlag, 2007. 280 s., ill. 248 kr.

Bogen er en revideret ph.d.-afhandling, som forfatteren (der er årgang 1934) begik i 1994. Den er altså ikke blevet til i forbindelse med "fejringen" af Roskildefredens 350 år i 2008, men dens udgivelse harmoner fint med begivenheden. Afhandlingen er mest af alt formet som en lang kommentar til ældre litteratur, hvor skånske gejstliges holdninger til Roskildefredens konsekvenser omhandles. Det drejer sig ikke mindst om Knud Fabricius' klassiske Skånes Overgang fra Danmark til Sverige I-III (1906-1958) og Karl F. Hanssons disputats Lundabiskopen Peder Vinstrup (1950). Det meste af stoffet er altså velkendt i forvejen, men er her sat sammen og "fordøjet" på ny.

Paul Erik Engelhardt undersøger først biskop Peder Vinstrup, der blev på sin post som biskop i Lund efter 1658, og hans holdning til det pludseligt aktuelle spørgsmål om svensk kontra dansk nationalt tilhørsforhold i Skåne. Med til billedet af Vinstrup hører, hvad Engelhardt også bemærker, at biskoppen var lidt af en kamæleon, og det var måske også medvirkende til, at man i hans samtid fra både svensk og dansk side accepterede ham. Han var nok mere bureaukrat end visionær teolog, og hvis ikke det var fordi han tilfældigvis var biskop i Skåne under nationalitetsskiftet, var han næppe blevet biograferet så meget, som han faktisk er.

Vinstrup har ikke det bedste eftermæle i Danmark. Fabricius skildrede ham ikke positivt, og det skyldes, at Vinstrup efter 1658 måtte gå Sveriges ærinde. Han blev derfor set som en overløber eller en mand, der satte salveten frem for alt andet. Fra svensk side har man i forskningen generelt været bedre tilfreds med ham og anset ham for at være en loyal repræsentant for det nye styre. Engelhardt fremlægger imidlertid en tolkning, som stemmer med Ingun Montgomerys fremstilling i Sveriges Kyrkohistoria (2002), og som siger, at Vinstrup formelt set var loyal, men samtidig forsøgte at bevare dansk lov og sprog i Lund stift, i hvert fald på det gejstlige område. Derfor var han altså ikke så egoistisk en skikkelse, som Fabricius beskrev ham, eller en "forsvensker", som Hansson ville det, men snarere noget midt imellem, i et forsøg på at dele sol og vind lige mellem gammel dansk kultur og nye svenske krav. At dette er Engelhardts overbevisning, lades man ikke i tvivl om, for den gentages

på trættende vis igen og igen på de første 120 sider af bogen.

Til Engelhardts tese om Vinstrup kan man indvende, at det var i biskoppens egen interesse at bevare dansk kirkelov, for det gjorde det jo mere rimeligt, at han, qua sin erfaring og indsigt, fortsatte som biskop frem for, at han skulle erstattes med en uppsvensk. Det var også en taktik, der bedst bevarede opbakningen til ham i præsteskabet; det udgjordes jo immervæk af danske mænd.

Bærende for Engelhardts tolkning er, at Vinstrup havde aflagt ed over for den svenske konge og derfor i et og alt måtte føje ham. Det frikender ham så også for stort set hvad som helst, herunder at han i en *top secret* henvendelse til svenskerne foreslog en etnisk udrensning i Skåne. Det skulle ske ved, at man tvangsforflyttede store dele af den skånske befolkning op nordpå, og i stedet lod gammelsvenske indbyggere flytte sydpå og ind i de tomme huse! Selv den svenske regering var vist overraskede over biskoppens samarbejdsvillighed på dette punkt og gik da heller ikke videre med ideen.

Det gjorde de bl.a. ikke, fordi den målrettede forsvenskning først satte ind efter Skånske Krigs afslutning i 1679. Perioden fra 1658 og frem til Skånske Krigs udbrud i 1676 havde været præget af en mere afventende holdning, hvor jo bl.a. dansk kirkelov stadig blev respekteret. Denne uafklarede sameksistens afspejles i øvrigt i bogen, hvor svensk og dansk stavemåde af stednavne skifter i flæng. Visse lokaliteter har dansk stavemåde, f.eks. Gønge herred og Barsebæk, mens de fleste andre har svensk. Der er i øvrigt en syndflod af stednavne i spil bogen igennem, og det er ingen kritik, men det er det til gengæld, at der ikke er et eneste kort i bogen, hvor de mange omtalte herreder og sogne kan lokaliseres.

Engelhardts plæderen for kongetroskabens betydning for Vinstrup (nemlig at den var en uadskillelig del af hans kristendom og derfor umuligt for ham at bryde) harmonerer meget dårligt med resten af bogens resultater: At der var en stribe af gejstlige i Lund stift, der ikke følte sig bundet af samme aflagte ed til den svenske konge, men i stedet fremmede bestræbelserne på at lade Skåne vende tilbage til Danmark. Det lykkedes jo på Bornholm, hvor f.eks. præsten Povl Ancher var en af hovedmændene bag frihedsoperationen.

Bogen har reelt intet bud på, hvorfor disse mænd ikke skulle være ligeså bundne af eden som biskoppen. Mindre kristne var de vel ikke. Det nærmeste, Engelhardt kommer en forklaring, er en indrømmelse (s. 80) af, at biskoppen, hvis ikke han føjede svenskerne, jo risikerede at miste sit embede og sine rare indtægter! Tilbage står derfor reelt Fabricius' tolkning af Vinstrup: Man må sno sig,

som man bedst kan, og Engelhardt lykkes derfor ikke ganske med sit forsøg på positivt at revurdere Vinstrups indsats.

Hvad angår den øvrige gejstligheds manøvrering mellem dansk og svensk i stiftet, baserer Engelhardt sig først og fremmest på en gennemgang af det monumentale *Lunds Stifts Herdaminne* (et 14-binds-værk hovedsagelig med præstebiografier). Engelhardt giver sig god tid til anekdoter og biografiske detaljer, og man tænker sig, at han som fhv. sognepræst har fundet det interessant med alle disse præsteskebner. Men det er ikke en problemfri fremstillingsform uden videre at levere en serie af minibiografier. De får i for stor udstrækning lov at stå som enkeltstående eksempler på, hvordan man kunne være prodansk, prosvensk, begge dele eller ingenting. F.eks. fortæller Engelhardt, at efter Skånske Krig blev mange præster forhørt af svenskerne, men kun fire blev afskediget for fraternisering med den danske fjende. Fire ud af hvor mange? Hvad vil det sige? Blev 25 eller 100 præster afhørt? Jeg er klar over, at kilderne er sparsomme, men det havde været velkomment med et forsøg på at sætte de opregnede præster bedre i relation til den overordnede problemstilling. Måske kunne Engelhardt også have sparet på de biografiske detaljer om dem alle sammen og i stedet valgt en enkelt præst eller to ud, som kunne studeres mere indgående.

Nationalfølelse, danskhed eller svenskhed, kan være en svær størrelse at definere, både nu og dengang. Det gør det ikke bedre, at kilderne til at belyse spørgsmålet for Skånes vedkommende i overgangsfasen er få og svære. Ofte udtales ord fra de involverede om nationalt tilhørsforhold i sammenhænge, hvor budskabets modtager farver formuleringerne. Man kan altså ikke bare tage prodanske eller prosvenske tilkendegivelser for pålydende. Det er elementært, og Engelhardt styrer da også med sund fornuft uden om de værste faldgruber. Men navnlig i denne del af bogen med de mange præstebiografier, og hvor enkelte udsagn fra dem bruges til at rubricere dem i forhold til nationalt tilhørsforhold, melder forbeholdene sig. F.eks. er der provsten i Fers (Färs) herred, der ifølge Engelhardt under Skånske Krig afslørede "sit sande nationale jeg" (s. 239). Han fortalte nemlig en anden mand, hvordan han kun længtes efter at blive Christian V's undersåt. Det er muligvis helt rigtigt, men den mand, han betroede sig til, var en dansk kaptajn! Hvad skulle han ellers have sagt?

Ligesom biskop Vinstrup måtte også de lavere stillede gejstlige sno sig, som de bedst kunne, og hvad, der står klart efter endt læsning, er, at det nationale tilhørsforhold ikke altid var bestemmende for de enkelte præsters ageren. Det indgik som et af eksistensvilkårene, som man måtte forsøge at

tackle bedst muligt. Engelhardt drager et sted selv en parallel til besættelsen 1940-1945. Her gik nogle danskere aktivt til modstand, nogle ydede modstand i det stille og forsøgte ellers at få tingene til at glide, mens atter andre beredvilligt gik den nye magts ærinde. I samme situation befandt skåningene sig i 1658, og præsterne reagerede ikke ens, men forskelligt som befolkningen i øvrigt.

Bogen følger sig til en kirke- og præstehistorisk tradition med forkærlighed for det biografiske stof, og hvor omtrent alt, hvad præster foretager sig, pr. definition er interessant og oplysningsværdigt. Forfatteren slutter oven i købet bogen med en troserklæring. Det gør bestemt ikke bogen underlødige eller ringe, men er med til at forklare dens disposition og stofvinkling. Den er heldigvis også velskrevet, præget af forfatterens engagement i stoffet, og ved at sammenfatte oplysningerne om gejstligheden i Lunds stift vil bogen fremover være nyttig for den, der vil sætte sig ind i, hvordan man i Skånelandene skulle og kunne navigere mellem dansk og svensk efter 1658.

Morten Fink-Jensen

Hans Edvard Nørregård-Nielsen: Nørre Vosborg. En vestjysk herregård. Fotografier af Janne Klerk. Gyldendal, 2008. 149 s. ill., 299 kr.

Den 4. april 2008 indviedes den tidligere herregård Nørre Vosborg som kulturcenter, hotel m.v. efter en storstilet restaurering for langt over hundrede millioner kroner, og samme dag blev den her anmeldte bog udgivet. Sammenhængen mellem de to begivenheder understreges yderligere af, at bogens udgivelse er blevet økonomisk støttet af Fonden Realdania, som gennem ejendomsselskabet Realea har været hovedkraften bag restaureringen. Man bliver derfor noget forbløffet, når man konstaterer, at den gennemgribende restaurering og omdannelse af herregården, som må siges at være en skelsættende begivenhed i dens historie, slet ikke bliver behandlet i bogen, men blot nævnt i nogle få sætninger. Den omhyggelige og særdeles vellykkede istandsættelse af interiørene, som er med til at gøre Nørre Vosborg til en stor seværdighed, nævnes slet ikke. Bogens mange smukke fotografier viser da også bygningerne i dybt forfald med afskallende mure og ituslåede vinduer, og ikke et eneste billede af den nyrestaurerede herregård er kommet med. Ganske vist blev stedet som omtalt først genindviet samtidigt med bogens udgivelse, men det skulle nok til sidst have været muligt at tage et passende

billede, eller man kunne i det mindste have bragt et restaureringsbillede, der kunne antyde den gamle gårds fremtid. Det har tydeligt nok ikke været forfatterens hensigt.

Et andet forhold, som er affødt af det valgte udgivelsestidspunkt, er, at resultaterne fra den igangværende tværvidevidenskabelige undersøgelse af herregårdens og omegnens historie ikke har kunnet komme med. Forfatteren udtaler flere steder sit håb om, at undersøgelserne vil bringe ny viden og afklare tvivlsspørgsmål, og det synes da også at blive tilfældet. F.eks. ser det nu ifølge avisomtalen ud til, at den borgtomt, som man hidtil har anset for Nørre Vosborgs forgænger, ikke kan have været det af tidsmæssige årsager, og dermed er et vigtigt afsnit i bogen allerede forældet.

Forfatteren er naturligvis klar over, at sådanne forhold kunne opstå, og skriver side 23: "*Når denne bog alligevel bliver udsendt, skyldes det hensynet til det gamle Nørre Vosborg, der nu er ved at forsvinde bag den storstilede og tiltrængte redningsaktion, der skal fastholde gården som et center for egnen. Jeg glæder mig helhjertet, men skal med alderens privilegium ligesom på Skagen tillade mig at minde om, at der var et andet, et bedre om man vil.*" Man skal med andre ord ikke vente sig andet og mere end en slags mindeskrift om det ældre Nørre Vosborg, og i anmeldelsen skal dette herefter tages ad notam, selv om det ville have været ønskeligt, at titlen havde afsløret forholdet, så en uopmærksom køber ikke får noget andet, end han vel med rimelighed kunne forvente.

Teksten er bygget kronologisk op og kan siges at falde i tre omtrent lige store dele. I den første omtales forudsætningerne og det formodede første Nørre Vosborg, i den anden det nuværende Nørre Vosborg fra den første begyndelse i 1552 under Knud Henriksen Gyldenstjerne og videre gennem de skiftende ejere til Andreas Tang, der døde i 1868. Den sidste tredjedel handler mest om H. C. Andersen og hans besøg på Nørre Vosborg, men også lidt om Blicher og Himmelbjergmøderne, og endelig nævnes de sidste 140 års ejere ganske kort.

Sproget er farverigt og underholdende og vil sikkert kunne læses med fornøjelse af folk med smag for den slags prosa, hvor de skiftende tider "taler halvhøjt med hinanden", hvor landet om efteråret "ligger samlet af en blond helhedstone", og hvor Nørre Vosborg "nynner fint som en sprukken spilledåse". Rundt omkring blandt sådanne betragtninger og mellem fakta og myter om de skiftende ejere skal man så søge de bygningshistoriske oplysninger, men der er nu ikke så meget mere konkret at finde, end hvad man kan læse i almindelige oversigtsværker.

Bogen er illustreret med en del fine ældre fotos

fra Nationalmuseet og især af mange nyoptagelser i farver, der breder sig over langt mere end halvdelen af bogens sider. Billederne er taget af Janne Klerk i løbet af 2003 og viser gården og omgivelserne på snart sagt alle årstider, under alle slags vejrforhold og på alle tider af døgnet. Det er mageløst dygtigt gjort. Hvordan kan det mon være, at forfaldet, der virkede så forstemmende i virkeligheden, kan se så smukt ud på fotografier? Billederne er i øvrigt helt mennesketomme, og heller ikke så meget som en hund, en kat eller en krage har fået lov til at komme med. Til disse fremragende fotografier har forfatteren skrevet en række vellykkede illustrations-tekster, der ikke så meget beskriver, hvad man ser på billederne, som giver en kommentar hertil. Det er måske her, at forfatterens særlige stil kommer bedst til sin ret. En del af billedteksterne er i anførselstegn og må være citater, men det er langtfra altid, at man får at vide, hvorfra de stammer.

Bogen er forsynet med en ejerliste og et navne-register, men hverken med noter, kildefortegnelse eller litteraturliste. Et kort over Nørre Vosborgs omegn er ganske kønt, men beskæringen er lidt underlig. Hvis man f.eks. ikke havde valgt at lade havet fylde mere end halvdelen af kortfladen, kunne man have vist beliggenheden i forhold til Holstebro, der omtales flere steder i bogen. Planen over Nørre Vosborgs bygninger er i flere detaljer ikke korrekt. Mest meningsforstyrrende er nok, at den trekan-tede karnap på sydføjens østgavl er vist som en rektantet forlængelse i bygningens fulde bredde, så man må tro, at sydflojen rager frem foran østføjens østside.

Sammenfattende kan man sige, at bogen ikke er den vægtige afhandling om Nørre Vosborg, som man kunne ønske sig, men det kunne den vel heller ikke blive på nuværende tidspunkt, hvor den tværfaglige undersøgelse ikke er afsluttet. Det er imidlertid en smuk og underholdende bog, og Janne Klerks fotografier har blivende værdi ved at dokumentere tilstanden umiddelbart før den nye epoke for den gamle herregård.

Viggo Petersen

Signe Trolle Gronemann: Hvor tæt kan man komme? Tingsted sogn 1740-50 – et community-studie. Landbohistorisk Selskab, 2007. 171 s., ill. 178 kr.

Hvor tæt kan man komme? Det udmærkede spørgsmål stiller Signe Trolle Gronemann i titlen på sin bog *Hvor tæt kan man komme? Tingsted sogn 1740-50 – et community-studie*. Bogens teoretiske udgangspunkt er mikrohistorien, hvor man

anskuer samfundet fra neden i stedet for – som den traditionelle historieskrivning – fra oven. Man giver de nederste i samfundet en stemme med vægt på individet og forsøger at se verden fra deres synsvinkel. Og hvordan gøres det så?

Bogen begynder med et forord efterfulgt af en indledning, hvor problemformuleringen ridses op: "*Målet er gennem en række tematiske afsnit at beskrive forskellige, men nært forbundne aspekter af livet i sognet [d.v.s. Tingsted sogn] gennem de ti år undersøgelsens periode dækker. Hvilke sociale og økonomiske sammenhænge indgik beboerne i? Hvilke problemer og udfordringer prægede dagligdagen? Og hvordan søgtes de løst?*" Derefter følger tre hovedafsnit, en konklusion og til sidst et fyldigt bilag.

De tre hovedafsnit, der er bogens ryggrad, er 1) Metode, litteratur, kilder, 2) Tingsted sogn på Falster, bl.a. administrationen, hoveriet og landsbyens gårde og huse samt 3) syv vinkler på Tingsted sogn. I 3. hovedafsnit går forfatteren tæt på nogle begivenheder i det lille samfund, bl.a. en undersøgelse af et forbrudt fæste, ulovlig skovhugst, familie, børn og ægteskab. Dette afsnit, der er bogens egentlige hovedundersøgelse, fylder kun rundt regnet 50 sider ud af bogens 171 sider, mens bogens bilag næsten fylder det samme.

Trolle Gronemanns mikrohistoriske studie bygger på et detaljeret kildestudie, hvor hun kæder kvantitative kilder sammen med kvalitative kilder. Hun forsøger at genfinde de behandlede individer i så mange serielle kilder som muligt, i et forsøg på at lave en dybdegående undersøgelse. På dette punkt adskiller bogen sig ikke fra andres mikrohistoriske arbejder, bl.a. af David Sabeau, Palle O. Christiansen og Hans Henrik Appel, som hun er påvirket af.

En af de personer, man møder flere gange i bogen, er Rasmus Larsen Pille, der både var gårdforsidder, d.v.s. en der havde forbrudt sit fæste, og dømt for ulovlig skovhugst. Da han i 1741 fæstede en gård, havde han allerede en større gård i en anden by; men han kom ind i en uheldig periode. I 1745 blev besætningen på den nyfæstede gård ramt af sygdom, og til sidst kunne han ikke længere betale sine afgifter. Året efter blev han derfor sat fra sin gård. I 1751 ses han som husmand, og familiens ændrede sociale status betød bl.a., at han og hans hustru efter 1746 kun stod faddere for ganske få børn i forhold til tidligere. Ved faderen Lars' død i 1755 var Rasmus dog igen fæster af en gård. Undersøgelsen af Rasmus' skæbne viser os de barske realiteter på landet i 1700-tallet, og hvor hurtigt man kunne miste alt. Men samtidig fortæller den også noget om mulighederne for at komme på fode igen.

I afsnittet "Livsstile i landsbyen" diskuterer Trolle Gronemann sit materiale fra Tingsted sogn i lyset af Palle O. Christiansens undersøgelser af livsstile på Giesegaard og hans inddeling i to bondetyper, nemlig de stræbsomme (de, der tænkte fremad) og fatalisterne (de, der ikke slog igennem). Hun kommer bl.a. frem til, at det i hendes undersøgelse er svært at udskille bestemte bønder som ekstra succesrige i forhold til andre, da de næsten allesammen var "i *restance med deres afgifter og ingen administrerede i særlig grad at spare op*". Hun gør dog selv opmærksom på, at problemet med hendes undersøgelse formentlig er, at hun ikke som Christiansen har "en større unik kilde af mere berettende karakter, som kan udpege centrale problemstillinger eller tematikker", til rådighed. Den korte undersøgelsesperiode spiller givetvis også ind, og ud fra et så sparsomt materiale er det i det hele taget tvivlsomt, om hendes undersøgelse berettiger til en vurdering af Christiansens metode.

I bogens konklusion skriver Trolle Gronemann: "Afsluttende må siges at *community-studiet i den grad er muligt. Man kan komme ganske tæt på!*" Der er mange forhold i datidens samfund, som det først er muligt at udtale sig om, når man går helt tæt på og ser på individet og dets handlinger. Selv om det lykkes forfatteren at gå i dybden med nogle udvalgte personer og grupper i samfundet, så er det desværre ikke de store banebrydende resultater, man finder i *Hvor tæt kan man komme? Tingsted 1740-50 – et community-studie*. Bogen er dog alt i alt velskrevet, underholdende og fungerer desuden som en god introduktion til 1700-tallets landboliv samt periodens historiske kilder – for ikke at tale om den mikrohistoriske teori og tilgang. Mange vil givetvis kunne tilbringe nogle underholdende timer i selskab med bønderne i Tingsted sogn og deres kamp for at få tilværelsen til at hænge sammen i en længst forsvunden tid.

Michael Dupont

Nina Javette Koefoed: Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark. Museum Tusculanums Forlag, 2008. 390 s. 298 kr.

Nina Javette Koefoed sætter med bogen *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark* fokus på uægteskabelig sex – både den førægteskabelige og utroskab – samt synet herpå i det såkaldt lange 18. århundrede. Denne betegnelse dækker peri-

oden fra Christian V's Danske Lov blev udstedt i 1683 til 1812, hvor en plakat ophævede lejermålsbøders aftingelse og inddrivelse. Geografisk er undersøgelsesområdet begrænset til kongeriget Danmark.

Bogen er blevet til på grundlag af forfatterens ph.d.-afhandling, som blev forsvaret i 2004, hvilket dog ikke fremgår noget sted. Ph.d.-afhandlingen gav forfatteren Aarhus Universitets Forskningsfonds ph.d.-pris samt KRAKAprisen 2005. Sidstnævnte har til formål at fremme dansk kønsforskning. Der er således tale om en bog, som der ligger et stykke solid forskning bag, og bogen er opbygget som en afhandling med bl.a. et velargumenteret kapitel om de teoretiske og metodiske overvejelser. Bogen vil især henvende sig til fagfolk eller trænede læsere med en særlig interesse for emnet. Den er skrevet i et godt sprog og har en indbydende forside med Frantz Henningsens maleri "Forladt. Dog ej af venner i nøden" (1888), som forestiller en fattig mor, der står alene med sine to små børn. Udover denne er der ikke anvendt illustrationer. Bogen er forsynet med litteraturliste, kildeoversigt, diverse bilag samt et stikordsregister.

Uægteskabelig sex har ikke altid været noget, der har tilhørt privatlivets fred, og fra flere sider blev fænomenet forsøgt reguleret og begrænset. I første omgang fra slægtens og kirkeens side, senere fra statens. Det gælder både førægteskabelige forbindelser og utroskab, som var kriminelle forhold helt frem til begyndelsen af 1800-tallet. De centrale spørgsmål, der søges belyst i bogen, er, hvorfor det i det hele taget var interessant at regulere uægteskabelig sex. Hvilken samfundsideologi lå bag reguleringen, og hvordan blev lovgivningen argumenteret og legitimeret politisk? Derudover ønsker forfatteren at klarlægge, hvilke ændringer, der fandt sted i lovgivningen og legitimeringen heraf. Kildemæssigt bygger undersøgelsen bl.a. på retsmateriale i form af Danske Kancellis brevboøger, supplikker, supplikprotokoller og Jyske Tegnelse, som alle indeholder korrespondance mellem konge og lokale embedsmænd og direkte eller indirekte undersåtterne. Derudover benyttes love og forordninger samt forarbejder til disse. Selve lovene fortæller kun om, hvordan lovgivningen var og om, hvilke normer lovgiveren ønskede at fremme, mens forfatteren i forordningerne kan følge udviklingen i loven og i de normer, som lovgiveren ønskede at håndhæve samt principperne og argumenterne, der lå bag justeringen af loven. Også gennem inddragelsen af forarbejder til forordningerne opnår Koefoed at få indsigt i nogle af de tanker, der lå bag lovgivningen.

Da Danske Lov blev udstedt i 1683, var uægteskabelig sex stærkt kriminelt. I perioden

frem til lovens indførelse havde emnet bevæget sig fra i middelalderen at være en sag om krænkelse af slægten til at være en religiøs synd for til sidst at blive en sag for de verdslige myndigheder – en udvikling, der kulminerede under enevælden med Danske Lovs indførelse. Det religiøse spillede en væsentlig rolle, og opfattelsen var, at Gud var indstifter af samfundsordenen, og den enevældige konge var indsat af Gud. Kongen havde derfor pligt til at sørge for, at undersåtterne efterlevede De Ti Bud, og som blev et vigtigt grundlag for Danske Lov.

Ved Danske Lovs indførelse byggede myndighedernes regulering af uægteskabelig sex således på det religiøse. Lovens strenge straffe for uægteskabelig sex var inspireret af Mose-loven. Uægteskabelig sex blev straffet med åbenbart skriftemål, bøde, straf på yderste formue eller landsforvisning, og ved tre eller flere gentagelser var straffen piskestraf, fængselsstraf eller dødsstraf. Ifølge Koefoed var målet med reguleringen at få folk til at gifte sig og beskytte centrale elementer i det kristne ægteskab, som jomfruelighed ved ægteskabets indgåelse og monogami. Det var derfor muligt at sone førægteskabelige forhold ved at indgå ægteskab og dermed få nedsat sin straf. Danske Lov overtog et eksisterende princip om, at både manden og kvinden var ansvarlige for deres seksualitet, og derfor skulle begge straffes i forbindelse med uægteskabelig sex. Den ugifte mand var desuden pålagt en forpligtelse til ægteskab, hvis han havde gjort kvinden gravid. Dette ændrede sig i 1734 med en forordning, der gjorde det sværere at forpligte manden til ægteskab på grundlag af uægteskabelig sex. Lovændringen var begrundet i en formodning om, at kvinder lokkede attraktive mænd til førægteskabelig sex for derpå at kræve ægteskab af dem. Dermed blev ansvaret for førægteskabelige forbindelser i høj grad flyttet fra manden til kvinden, og samtidig var der tale om en indirekte accept af mænds uægteskabelige seksuelle forbindelser. På trods af lovændringen tyder Koefoeds undersøgelse af supplikmaterialet dog på, at der frem til 1760'erne var et kulturelt krav blandt undersåtterne om ægteskab, hvis de førægteskabelige forbindelser resulterede i graviditet.

I begyndelsen af 1700-tallet vandt pietismen frem med ideerne om, at personlig tro og omvendelse var afgørende for den personlige frelse – idéer som var i klar modsætning til den ortodokse lutherske statsreligion, som byggede på tanken om, at hele samfundet kunne frelses, hvis kongen sikrede, at alle levede efter Guds ord. Pietismen vandt tilslutning hos både Frederik IV og hans søn Christian VI, som blev kronet i 1730. Koefoed mener, at pietismen og personliggørelsen af religionen

fik væsentlig betydning for, at reguleringen af sex med udgangspunkt i Guds Lov blev mindre legitim. Da kongen med pietismen blev frataget ansvaret for hele samfundets frelse, blev der samtidig åbnet for at se på de sociale konsekvenser af den strenge lovgivning. Det blev naturretstænkningen med troen på universielle naturretssystemer, inspireret af naturvidenskabelige fremskridt, der leverede ny legitimering af kongens sædelighedslovgivning. Naturretten blev i 1736 pligtstof for alle kommende jurister, og tankegangen stod derfor stærkt i den juridiske embedsstand fra midten af 1700-tallet.

Undersøgelsen viser, at Danske Lovs regulering af uægteskabelig sex forblev næsten uændret frem til 1767, hvor det åbenbare skriftemål blev afskaffet, og igennem hele perioden blev reguleringen legitimeret med at være i overensstemmelse med Guds Lov. Forbud og straffe blev ikke ophævet, men der var dog visse ændringer igennem perioden. F.eks. ændrede man i 1751 kvinders kagstraf for tredje gangs lejemål. Kagstraffen medførte ærestab, og kvinder, der var straffet ved kag'en, blev udstødt af samfundet og mistede således deres mulighed for selvforsørgelse, hvilket ikke var ønskværdigt, da de således blev gjort til en byrde for samfundet. På grundlag af de nye tanker ændrede debatten sig efterhånden fra, hvem der havde ansvaret for de uægteskabelige forhold til, hvem der havde ansvar for de uægte børn, der blev konsekvensen af forholdene. I 1763 blev manden igen forpligtet i forhold til konsekvenserne af uægteskabelig sex. Denne gang blev han ikke pålagt ægteskab, men derimod forsørgerpligt over for de uægte børn, der blev resultatet. Kvinder og mænd blevigestillede i forhold til forsørgelsen. Det var også det nye fokus på de sociale konsekvenser af lejemålsstraffen, som banede vej for afskaffelsen af det åbenbare skriftemål i 1767. Forsørgelse af de uægte børn blev det centrale, og ophævelsen af det åbenbare skriftemål blev det punkt, hvor forældres naturretlige forpligtelse overfor deres børn afløste den kirkelige legitimering af reguleringen af uægteskabelig sex.

Koefoeds undersøgelse viser, at der i sidste halvdel af 1700-tallet voksede et nyt syn på moder- og faderrollen frem. Moderen blev efterhånden anset som den naturlige omsorgsperson for barnet, mens man mente, at faderen ikke kunne rumme kærlige følelser for sit barn, hvis dette var uægte, fordi det uægte barn forstyrrede hans samfundsposition. Resultatet af dette syn blev, at kvinden i 1794 blev tilkendt opfostringsretten til de uægte børn. Den naturretlige forpligtelse til at forsørge sit afkom var også grundlaget for, at Struensee i 1771 havde ophævet straffen for lejemål. Loven

blev dog genindført året efter, da Struensee blev afsat, og først i 1812 blev første- og andengangs lejemål afkriminaliseret, da lejemålsbødernes aftagelse og inddrivelse blev ophævet, mens den endelige afkriminalisering af uægteskabelige forhold kom med Straffeloven af 1866.

Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre beskriver en spændende udvikling, og det er interessant at få indblik i de tanker og argumenter, der ligger bagved de lovmæssige ændringer. Samtidig er det værd at fremhæve bogens afdækning af, hvordan reguleringen af den uægteskabelige seksualitet udviklede sig i en vekselvirkning mellem konge, kirke, embedsmænd og undersåtter, hvor alt tyder på, at der generelt var overensstemmelse mellem lovgivningen og befolkningens normer, og hvor den lovgivningsmæssige udvikling og forandringer i befolkningens normer afspejler hinanden. Det kunne dog også have været interessant, hvis bogen ud over at vise naturretsfilosofiens og pietismens indflydelse på synet på uægteskabelig sex i kongeriget havde haft lidt mere udblik til det øvrige Europa, hvor forholdet mellem borger og stat i høj grad var på dagsordenen i den omhandlede periode.

Vibeke Kaiser-Hansen

Flemming Holm-Larsen og Erik Helmer Pedersen (red.): Furesø-borgernes hverdagsliv i Englandskrigenes slagskygge. En egnshistorisk skildring. Ca. 1770-1814. Værløseegnens Historiske Forening, 2008. 309 s., ill. 245 kr.

Man bør være lidt skeptisk overfor lokalhistoriske skrifter, fordi de ofte er skrevet af sognepatrioter, der indædt forsøger at gøre deres lokalmiljøes rolle i historien større, end den nok i virkeligheden er. Men har man dette forbehold for øje, ligger der en guldgrube af information ude i de lokale arkiver og bøger.

Denne Furesø-bog bestræber sig på at være regional og ikke lokal. Den fremhæver og idylliserer ikke Farum og Værløses rolle til det pinlige, argumenterer netop for, at området faktisk, bortset fra en ret nær beliggenhed på hovedstaden, er helt og aldeles på det jævne. Bogen er et ærligt forsøg på efter kommunalreformen at knytte en egn tættere sammen, gennem en fælles historie. Forfatterne, der reelt er en ni mand stor redaktionsgruppe, går nøgternt til deres stof. Gruppen introducerer begrebet "den tavse historie". Det er uklart, hvad begrebet præcis skal bruges til, men de definerer det i

indledningen som "den historie, som datidens mennesker gennemlevede og som satte bestemte grænser for deres selvudfoldelse".

Bogens undersøgelse er delt op i tre dele:

Den første del handler om dagliglivet ved Furesøen. Der berettes bl.a. om ildebrande, sociale forhold ("*En arbejdsdag på 18 timer var ganske almindelig*," s. 135 – Arh, mon dog?), manufaktur-fabrikken og udskiftningen i området. Der stilles især skarpt på den driftige bonde og sognefoged Lars Nielsen, der som noget ret usædvanligt på denne tid, har skrevet dagbog. Vi følger ham omkring til sognefogedens alsidige og ikke altid lige ukomplicerede gøremål. Det er sprogligt veloplagt, fordi vi undtagelsesvis er nær på de lokale, det levede og det konkrete. Lars Niensens dagbog er dog ikke nyt stof. Den blev udgivet af Jørgen Dieckmann Rasmussen og Claus Bjørn af Landbohistorisk Selskab tilbage i 1978. Der er ikke et ord om Englandskrigene. Det konstateres endda (s. 123), at generelt påvirkede Englandskrigene ikke i nogen væsentlig grad egnen.

Den anden del handler om kirkeliv og skoleliv på biskop Balles tid. Her ansues lokalmiljøet ud fra opdragelsen af almuens børn og samfundets sociale forhold. Oplysningstiden skabte debat om seminariernes opståen, hvoraf ét, Jonstrup Seminarium, lå i lokalområdet, og dets opståen følges nøje. Seminariet havde en førerstilling i perioden og var spydspids i bestræbelserne på at højne lærerstanden, og Jonstrups historie er for så vidt indvævet i Danmarkshistorien. Billederne, vi får af biskop Balle og den lokale sognepræst Kampmann, viser dem som sympatiske, flittige, retfærdige og unancerede mennesker. Det er lidt uklart, hvorfor biskop Balle spiller en så stor rolle i denne del og efter en lang gennemgang af hans salmebogsprojekt, tænker man: Hvor er fokus? Det er ikke ligegyldigt, men det er omstændeligt, og fokus slin-grer noget.

Den tredje del om den offentlige mening er klart den mest vellykkede og interessante, og den er skrevet af Ebbe Hertel og Jørgen Vang Larsen. Den handler om opinions- og meningsdannelse og den indflydelse, som aviser og tidsskrifter havde på udviklingen ca. 1790 til 1811. Det er problematisk at bruge udtrykket "den offentlige mening" om en lille gruppe af veluddannede, kritiske spidsborgere, der bragte sig til orde, men kapitlet er bevidst om denne hæmsko, også om at Furesø-bønderne – "folket" – nok har været mere optaget af mad, arbejde, tøj, høst og bolig end af Monsieur Rousseaus ædle tanker fra Frankrig.

Igen er der dog ikke meget indholdsmæssigt, der omhandler Furesø-regionen, og dermed er relevant for problemstillingen. Jo, *Politievennen* be-

klager sig da af og til over de fordrukne kulsviere fra Nordsjælland, der kører som djævlø og snyder med priserne, men det er ikke meget af indholdet, der omhandler emner ret langt ude over voldene. Bladene tager ofte københavnerens parti over for de griske bønder, uden at skrive ret meget om dem. Det er symptomatisk, at ordene "her i staden" indgår i mange af artiklerne. Jeg tvivler på, at aviserne har haft særlig stor udbredelse omkring Furesøen.

Kapitlet er en glimrende introduktion til forholdene omkring trykkefriheden, censur o.s.v. Det er en nødvendig forforståelse, før man kan læse og forstå en datidig avis og bruge den som kilde til noget som helst. Pressefriheden og kongens frisind knækker ikke midt i 1790'erne – nej, det *bøjer*, for det sker netop ikke fra den ene dag til den anden. Der er vældig stor forskel på, hvad man kan forvente at læse i aviserne før og efter dette. Men mon folk, der skal beskæftige sig med den tids aviser som kilde, finder frem til denne Furesø-bog?

Sætter man sig ind i avisernes ophavssituation, så kan man dog godt stille relevante spørgsmål til aviserne som kilder. Med dette for øje er de to kildetyper nogle fantastisk levende kilder. I *Politievennen* kan vi læse mængder af underholdende eksempler: Om dårlige veje, rendestensbrædder der mangler, eller om en papegøje fra Amagertorv, der generer naboerne ved sine "uhøviske ord". Der er fødevarerpriser, sundhed og sygdom, fødevarerikkerhed, debat om rug og øllets kvalitet og priser, generelle ågerpriser oven på bombardementet, overvejelser om prostitution og porno, et udbrud af forrådnelsesfeber i Bagsværd, priser på brænde og tørv, o.s.v. Det var en stor skam at "komme i bladet", og derfor havde det magt. De ting, der blev klaget over, var ofte bragt i orden i løbet af en uge.

Dagen er en anderledes avis end *Politievennen*. *Dagen* har en mere vid horisont og beskæftiger sig med stof fra hele verden, frem for *Politievennen*, der især skriver om københavnske forhold. Kapitlet i denne bog kommer da også på ret få sider omkring en kritik af kirkelivet i Helsingør og en bog om Bornholm, om redaktørens genvordigheder med censuren, men mest af alt om forholdene omkring Københavns bombardement. Det lykkes forfatterne at gentage flere af de urigtige myter omkring bombardementet, såsom at det var verdens første terrorbombardement, og at der døde 1.600 mennesker. I litteraturlisten ser man, at det også er lykkedes forfatterne at komme helt udenom nyere litteratur om bombardementet, på trods af at der i 200-året i fjor udkom en hel stribe virkelig gode værker. Især er det sært, at de har valgt at gå udenom *København 1807*, redigeret af Peter Henningsen.

Kildetyperen er herlig, sjov at læse, meget levende, men igen: Kildetyperen kan undre, for den udsiger ekstremt lidt om Furesø-egnen. "*Vi ved ikke konkret, om der har været læsere eller abonnenter på bladet i Furesø-området,*" skriver forfatterne (s. 270), som har søgt, men ikke har fundet nogle eksemplarer i arkiverne. Dermed er der virkelig tyndbenede forbindelser til lokaliteten. Det har tydeligvis ikke været dét, der har været forfatterens primære interesse.

I det hele taget er projektet ambitiøst. Det er prisværdigt, at en halv snes mennesker sætter sig ned, laver en studiekreds, arbejder i flere år på at belyse et emne og derefter udgiver deres resultater. Det er selve projektet, man kan stille spørgsmålstegn ved. Bogen er hovedsageligt en ophobning af kilder, som har været trykt før. Der er ikke mange nye resultater eller dristige analyser. Bogen meddelte, at den ikke kun henvender sig til lokale historieinteresserede, men "*til alle historieinteresserede i Danmark*". Det er ikke den oplevelse, man får som læser. Man får oplevelsen af at være vidne til et ambitiøst men ekskluderende projekt. Hvis det havde været åbent for alle, havde man for eksempel ledsaget bogen af et kort, så os ikke-Furesinger kunne være med. Ud over kort (ok, der er ét, et utydeligt kort fra 1766) savner man også flere og bedre illustrationer. Bogens titel og omslag er heller ikke det mest "sexede", og sproget er uden de store armbevægelser.

Værst af alt er det, at Furesø-bogen er hæmmet af en svært gennemskuelig struktur. Det er svært at bevare en logisk struktur i et kapitel med overgange som: "*Ovenfor er et afsnit om øl, og det er bl.a., fordi det har haft Furesø-bøndernes interesse, da de utvivlsomt besøgte Københavns værtshuse, når de var inde og sælge deres varer. Ligeledes blev der givetvis også tid til bordelbesøg i ny og næ, så artikler om de offentlige fruentimmere og deres sygdomme må også være en del af "Den Tause Historie."*" Det er et fint eksempel på den af og til spindelvævstynde logik, der forklarer, hvorfor ét emne er valgt frem for et andet. Jo, der er to husvilde fra Københavns bombardement i kilderne, men ellers er det helt tydeligt, at Englandskrigen ikke havde nogen synderlige indflydelse på området. I "Furesøborgernes hverdagsliv i Englandskrigenes slagtskygge" er der ikke meget "Furesøborgernes...". Der er heller ikke meget "...i Englandskrigens slagtskygge". Der er en del "...hverdagsliv..." – og det er bogens styrke.

Men overordnet synes jeg ikke, projektet lykkes. Det vises netop *ikke*, hvordan en egn og dens beboere har gennemlevet en bestemt periode. Begrebet "Den Tause Historie" lever gruppen netop ikke op til – hvis jeg har forstået det rigtigt – da

de blot opregner, hvad der skete i København eller andre steder, og netop ikke tør digte over disse kilder. Bogen opholder en del interessante kilder, især fra aviserne, men gør netop ikke noget syn-derligt arbejde for at forsøge at flytte de informa-tioner, der dermed dukker op, over i egnen om-kring Furesøen.

Thomas Oldrup

Peter Henningsen (red.): København 1807. Belejring og bombardement. Jyl-lands-Postens Forlag i samarbejde med Københavns Stadsarkiv, Københavns Bymuseum, Statens Forsvarshistoriske Museum og Det Nationalhistoriske Mu-seum på Frederiksborg Slot, 2007. 352 s. ill. 349 kr.

København 1807 – Belejring og bombardement er en flot bog, veltilrettelagt og velillustreret med sort-hvid og farveillustrationer og i stort format. Bogen er et ypperligt, lokalhistorisk værk, der såvel blotlægger rigshistoriske aspekter som trækker tråde ud til disse, men er i første række et stykke københavnsk lokalhistorie. Når bogen så allige-vel ikke er typisk lokalhistorie, hvis noget sådant findes, skyldes det dels, at de københavnske lokal-historikere i langt de fleste tilfælde har en betyde-ligt større kilderigdom at trække på, end man har andre steder i landet, og dels, men ikke mindst, at redaktøren i hovedsagen har valgt at lade det, der typisk opfattes som sidehistorier være hovedhisto-rierne. I hovedsagen, altså. Vi får nemlig også de centrale dele af de store historier, af rigshistorien, med. De tre første bidrag i bogen sætter scenen og indrammer hovedpersonerne.

Bogen indledes af redaktøren Peter Henning-sen, der med bidraget "Ekspeditionen til Køben-havn – Historien om et bombardement og en præventiv krig" redegør for Englands- eller Na-poleonskrigen og de generelle forhold og følger af Københavns bombardement 1807. Bl.a. problemati-serer Henningsen fortjenstfuldt påstanden om, at bombardementet var verdens første terrorbombardement.

Herefter gennemgår Jakob Seerup i "Æreløst som togtet til København – Belejring og bombardement" nøje selve krigsforløbet, herunder Køben-havns befæstning, besættelsen og bombardemen-tet, inklusive en redegørelse for de kongrevske raketter. Seerup afslutter sin artikel med en rede-gørelse for de erobrede danske skibes skæbne. Her

affives myten om, at de danske skibe fik lov at råde op.

Søren Mentz portrætterer kronprins Frederik/Frederik 6. og konkluderer bl.a., at mens kronprins Frederik havde været en respekteret regent, blev Frederik 6. uden folkelig appel, en konservativ, enevældig forstening. Københavns kapitulation beskrives som et smerteligt nederlag for kronprin-sens patriotiske ideologi. Frederiks militære æres-begreber, blotlet for realpolitisk fleksibilitet i Na-poleonskrigens omskiftelige allianceforhold, tvang ham ud i en krig, som landet økonomisk ikke kunne bære, og som han ikke havde udsigt til at vinde.

Således rustet bevæger vi os ud i Københavns gader. Vi starter den 15. august 1797, hvor den 31-årige engelske skrædder Benjamin Sanders aflagde svendeproe for det københavnske skræd-derlaug og erhvervede borgerskab i byen. Ulrik Langen benytter i sit bidrag, "Fjenden iblandt os – Engelske borgere i det belejrede København," ef-fektfuldt Sanders historie som udgangspunkt for undersøgelsen af et forhold, der er set både før og siden; nemlig vilkårene for en befolkningsgruppe, i dette tilfælde englændere, fanget i fjendeland. Vi møder mange skæbner i Langens bidrag, som imidlertid også følger familien Sanders historie til dørs, til England, efter at de havde gået så grue-ligt meget igennem. Bl.a. blev Sanders kone og børn fængslet, mens fjendeparanoiaen fik et mere komisk udtryk, da de mistænksomme københav-nerne anmeldte en matros, som man antog for at være englænder, da man ikke kunne forstå, hvad han sagde. Manden var blot grundigt fuld.

Lars Vangen Christensen beretter i "Bombard-eret med rygter – Fortællinger om frygt og forhåb-ninger i det belejrede København" om byen som et rygternes drivhus. Christensen er her, i mere end én forstand, på hjemmebane, også når han affiver rygter som det om matrosen, der reddede en læk-skudt båd ved at placere sin bare bagdel i hullet.

Ligeledes på hjemmebane er Thomas Oldrup, der i "For den historiske fuldstændigheds skyld – To københavnske aviser i septemberdage 1807" med dygtige analyser af "Dagen" og "Adresseavis-en," og med velvalgt brug af citater, udæsker af aviserne, hvad der gik for sig i København i sep-tember 1807, hvor man også til en vis grad søgte at behage fjenden eller i det mindste gøre opmærksom på, at selv englænderne sørgede for at straffe egne brodne kar. Således blev en engelsk soldat idømt 999 piskeslag for at have truet præsten i Birkerød med en pistol; forbryderen døde efter at have mod-taget ca. 600 piskeslag.

Sune Christian Pedersen redegør i "Prinsens grå kabinet – Brevensur og postspionage i efter-året 1807" for den, i modsætning til tidligere,

åbenlyse brevcensur under Englandskrigen. Med udgangspunkt i arkivalier i Rigsarkivet blotlægges overvågningsapparatets struktur, funktion og resultater, der bl.a. gav næring til udbredte forestillinger om en hersker med øjne i nakken.

I artiklen "Bomberegnsens følger – Refleksioner over antallet af civile døds ofre" tager Mia Lade Krogaard fat på den indlysende, men hidtil ikke gennemførte opgave, at fastslå, hvor mange der egentlig døde som direkte følge af englændernes bombardement af København. Muligvis for at konsolidere forestillingen om en overvældende engelsk overmagt og brutalitet, har dødstallet ca. 1.600 stået ved magt siden 1807, også i historiske fremstillinger. I Krogaards glimrende oversigt nævnes hele 3.000 i en 2007-fremstilling. Krogaard har så gjort sig den ulejlighed at gennemgå kirkebøgerne samt Almindelig Hospitals liste og sammenholde dødstal med tal fra før bombardementet og når frem til den konklusion, at 186 civile og 183 militære omkom som direkte følge af bombardementet. 1.600 kan man ifølge Krogaards opgørelser under ingen omstændigheder komme op på. Tankevækkende – og lidt pinligt for dansk historieforskning.

Fra statistik til gadeniveau bevæger vi os med Inger Weine, der i "Et ædelt og tappert folk – Latinerkvarteret og dets indbyggere under belejringen" bl.a. fortæller om kvarteret i de tre nætter, bombardementet varede. Også Weine afliver myter: Det drejer sig om den berømte, kanonkuglesplittede bog "Defensor Pacis," "Fredens forsvarer," der så ofte er blevet fremhævet som den eneste bog i universitetsbiblioteket, der blev skadet under bombardementet. Det var ikke tilfældet; flere andre bøger blev ildens bytte.

Et andet forhold, som sjældent, om nogensinde, er blevet behandlet, endsiges fyldstgørende analyseret, er deserteringerne fra den danske hær i f.m. Englandskrigen. Det råder Karsten Skjold Petersen bod på med sit bidrag, "Den store faneflugt – Deserteringer fra Marineregimentet i 1807." Her redegøres både for livet i regimentet, for enkelt- og massedeserteringer og for de straffe, som de indfangne desertører blev pålagt.

Peter Wessel Hansen bidrager med artiklen "Hjemløs i en sønderbombet by – Fattigdom og fattigvæsen efter bombardementet." Nu var København 1807 ikke just præget af velfærdssydelser, men endnu værre blev det naturligvis, da befolkningen vendte tilbage til ruinerne, hvor mange måtte hutle sig gennem livet. Fattigvæsnets ressourcer måtte strækkes, og blev det ud over det mulige. I 1807 nåede fattigvæsnets gæld op på en halv million rigsdaler, foruden de økonomiske tab, som ødelæggelsen af fattigvæsnets bygninger havde medført.

I modsætning hertil står Thomas Lyngbys ind-

sigtsfulde bidrag, "Det ædle, det simple og det rolige – Guldalderens København i støbeskeen," hvor udgangspunktet er, at mens mange var chokerede og handlingslammede efter bombardementet, søgte andre at gribe chancen for at skabe en ny og bedre by. Efterfølgende redegøres for regulering af gader i de udbrændte områder, om finansiering og om husenes udformning m.v. D.v.s. det, som skulle blive til Guldalderens København.

København 1807 er en både velredigeret og velskrevet bog. I mange af artiklerne lykkes det at komme tæt, meget tæt, på mennesker og begivenheder i september 1807 og i tiden, der fulgte. Der er tale om lokalhistorie af usædvanlig høj karat, som dygtigt og grundigt griber fat i den rigdom af kilder, såvel trykte som upublicerede, der knytter sig til København i perioden; en rigdom, der ikke findes i andre dele af landet i nær samme udstrækning. Skønt der er skrevet meget om perioden og dens begivenheder, er mange forhold her for første gang fremdraget og problematiseret, fra noget så u håndgribeligt som rygter til noget så reelt som dødstal, som jo altså viste sig ikke at være reelle. Bogen bidrager dels til afdækning af adskillige myter, der vel primært har baggrund i vores selvtagtelse, og dels gør bogen forhold, som ofte henvises til sidelinien, til hovedsagen, som f.eks. behandlingen af civile englændere i København, og det lidt besynderlige forhold, at ruinbyen København faktisk betegnedes et startpunkt; et punkt, hvor fra det gik frem mod Guldalderens København.

København 1807 kan absolut anbefales, både til den militærhistorisk interesserede og til den lokalhistorisk interesserede. En væsentlig effekt af bogen, ud over at gøre læseren klogere på dens emne, eller emner, vil uden tvivl være, at mange læsere, læg og lærd, vil få en ubændig lyst til at finde ud af, hvordan denne eller hin kildesituation egentlig er for dette eller hint lokalområde. Bedre anbefaling kan et historisk værk vel næppe få.

Henrik Gjøde Nielsen

Palle Kousgaard: Mennesker og Landskab i egnen med Danmarks største skov. De mange bønders land. Forlaget Vinden Vender, 2007. 544 s., ill. 695 kr.

Lokalhistorikeren Palle Kousgaard, der har en professionel baggrund som byplanlægger, har på sit eget forlag udgivet en spændende lokalhistorisk skildring af egnen mellem Gammel Rye og Store Hjælland i Midtjylland. Det er blevet en stor bog:

2½ kilogram og 544 sider, men den indeholder også rigtig mange informationer, iagttagelser og illustrationer.

Bogen er kronologisk opdelt i to hoveddele, som beskæftiger sig med henholdsvis 17- og 1800-tallet, og hver af disse dele er så grundlæggende disponeret geografisk. Ikke slavisk, eftersom der er mange tematiske indskud, men i det store og hele på en sådan måde, at bogen fungerer som registrant over bebyggelsens og landskabets historie identificeret på lokalitet eller ligefrem på matrikelnummer.

Blandt de temaer, der naturligt gennemstrømmer en lokalhistorisk skildring af Midtjylland i 17-1800-årene kan nævnes hedelandbrug og hedeopdyrkning, skovudskiftning og træskofabrikation, sandflugt og sandflugtsbekæmpelse, landsbyudskiftning og hedekolonisering, vandmøller, vejnettets udbygning o.s.v. Og dertil skal lægges en umådeholdent rig personalhistorie knyttet til de skildrede lokaliteter. Detailrigdommen kommer meget godt til udtryk i billedteksten til et foto (s. 331) af Kristian Løvstad og hans kone Anne Katrine (fra s. 330 ved vi, at hun kaldtes Trine) fra Vrads Klokdal Hede, hvor det hedder om sønnen Anton, at han "må hverken forveksles med Mariane Løvstads mand eller søn af samme navn". Nå da, og her troede man lige...

Også i andre henseender er bogen meget detaljeret og kildenen, og den inviterer ikke til læsning fra perm til perm. Men som kommenteret historisk-topografisk registrant fungerer den glimrende – og så er der billedsiden. Takket være fondsmidler har det været muligt at illustrere den ikke bare "rigt", men nærmest "ekstravagant". Og både billedredaktion og billedgængivelser er fremragende. Her er illustrative guldaldermalerier med lokale motiver (i farver), sort-hvide eller gulnede fotos fra 1900-tallets begyndelse, forfatterens egne meget smukke landskabsfotos og kortudsnit, som rigtig nyder godt af bogens store format (30 x 24 cm). Endelig tjener det forfatteren til ære, at han har forsynet værket med både person- og sagregister.

Et så omfattende og i lige grad indsigts- og ordrigt værk kan selvsagt ikke være fejlfrit, hvad forfatteren da også selv gør opmærksom på i indledningen, hvor han opfordrer læserne til at meddele ham faktuelle fejl. Det har nu ikke vist sig helt let at følge hans opfordring, men en enkelt ikke særlig graverende småfejl er det dog blevet til. Gregers Begtrup gøres (s. 176) til professor på Landbohøjskolen, der imidlertid først grundlagdes i 1858 – sytten år efter Begtrups død. Det var ved universitetet, at han var professor.

Der er sikkert "mere at komme efter", men

bogen er overordnet præget af forfatterens store lokalkendskab, hans grundige kilde læsning og omfattende kendskab til den relevante historiske litteratur samt – hvad der ikke nødvendigvis præger al lokalhistorie – gode fornemmelse for, hvor grænsen går mellem, hvad vi faktisk ved, og hvad vi bare tror, at vi ved.

Kritiske anmeldelser tager ofte udgangspunkt i, at forfatteren burde have skrevet en helt anden bog, end han eller hun faktisk har gjort. Den faldgrube kunne jeg også godt finde på at nærme mig. For hvorfor dog ikke sammenfatte de mange fremragende iagttagelser i en syntese, der interesserer sig mere for de store træk (og spektakulære afvigelser fra disse) i stedet for slavisk at kæmpe sig gennem detalje på detalje. Men så sur er det – i hvert fald undertegnede – umuligt at blive på en velskrevet og flot bog, der i så udpræget grad tager på sig at være, netop hvad den er: lokal historie. Med *Mennesker og Landskab* har indbyggerne i Vrads (med nabosogne) virkelig fået en lokalhistorisk guldgrube af høj karat!

Bo Fritzbojer

Martin Rheinheimer: Der Kojenmann. Mensch und Natur im Wattenmeer 1860-1900. Nordfriesische Quellen und Studien band 7. Wachholtz Verlag, 2007. 292 s. ill. 20 euro.

I de seneste år er Vadehavsområdet – det tidevandspåvirkede kystområde, der strækker sig fra Blåvandshuk på Jyllands vestkyst til Den Helder i Holland – for alvor kommet på dagsordenen og blevet et begreb, der kendes i vide kredse. Diskussionen om, hvorvidt området skulle nomineres som verdensarv, og senest udpegningen af den danske del af Vadehavet som en af de første nationalparker i Danmark, har rettet offentlighedens interesse mod området. Siden 1978 har der været samarbejde på ministerplan mellem Danmark, Tyskland og Holland om beskyttelsen af Vadehavets natur, men inden for de senere år er også historiske aspekter blevet inddraget i højere grad, ikke mindst når det gælder kulturarven i form af de materielle spor i landskabet. I 2001 udkom således rapporten fra "Lancewadprojektet", en trilateral kortlægning af kulturelementer i hele vadehavsområdet, og i 2007 udgav Kulturarvsstyrelsen – også som led i det trilaterale samarbejde – et kulturarvsatlas over Vadehavet med fokus på de bebyggede strukturer. Til gengæld har vi ikke set så mange nye studier, der arbejder med Vadehavet ud fra histo-

riske problemstillinger, og de er derfor kærkomne. Et sådant studie er denne bog.

Titlen på bogen – fuglekøjemanden – refererer til bogens hovedperson Cornelius Peters (1836-1892), hvis hovedbeskæftigelse var at være opsynsmand på en fuglekøje. Fuglekøjer er anlæg til fangst af andefugle, der blev brugt på Vadehavets øer fra Holland over Tyskland til Danmark, hvor de dog kun kendes på Fanø. Det er Cornelius Peters' optegnelser fra perioderne 1867-1876 og 1887-1891, der er grundstammen i bogen. Cornelius Peters boede på vadehavsoen Amrum, der i dag ligger lige syd for den dansk-tyske grænse. Optegnelserne tillader os – med forfatterens ord – ”med udgangspunkt i Cornelius Peters at gennemføre et mikrostudie over Amrum” og hovedspørgsmålet er: ”Hvordan kunne en familie på Amrum leve af den omgivende natur?” (s. 9)

Indtil omkring 1900, hvor turisme blev det dominerende erhverv, levede befolkningen på Amrum af søfart, fiskeri, jagt og landbrug i forskellige kombinationer. Da Cornelius Peters blev født i 1836, var søfartens storhedstid på øen forbi, og befolkningen måtte finde alternative måder at overleve på. Nogle tog på lange rejser med sejlskibe fra de store byer, andre emigrerede til Amerika og Australien, og atter andre – blandt dem Cornelius Peters – anvendte de lokale ressourcer i et kompliceret mønster til at skaffe sig et udkomme. Landbrugsarealerne på øen var små, og kun få havde landbruget som hovederhverv. Cornelius Peters havde hverken land eller andre besiddelser, så han måtte skaffe til dagen og vejen på anden vis.

Hver dag året igennem noterede Cornelius Peters omhyggeligt ned, hvad han havde lavet, og hvordan vejret og vinden var. Det er disse notater, suppleret med andre samtidige dagbøger fra øen og kilder som kirkebøger, folketællinger, skattelister og retsprotokoller, som professor Martin Rheinheimer tager som udgangspunkt for at tegne et billede af Amrum i overgangen mellem søfart og turisme.

Bogen indledes med en introduktion til Amrum i 1800-tallet og til Cornelius Peters' familie og sociale netværk. Herefter følger et kapitel om vejret, som fylder en god del i Cornelius Peters' notater, med nuancerede betegnelser for forskellige former for temperatur, tåge og nedbør. De følgende seks kapitler er helliget Cornelius Peters' forskellige aktiviteter: Bjergning af strandingsgods, østersfiskeri, opsyn med fuglekøjen, fiskeri, jagt og æg-samling samt dagleje, fortrinsvis ved anlægsarbejde og høst. I et følgende kapitel ses Cornelius Peters' liv i sammenhæng med vadehavsregionen og med den tid, han levede i, mens det afsluttende kapitel omhandler de omvæltninger, der foregik

i Cornelius Peters' tid og i tiden, der fulgte. I bogens appendikser findes et eksempel på et års optegnelser (1870), Cornelius Peters' årlige økonomiske opgørelser samt et interview fra 1959 – givet på frisisk – med et barnebarn til Cornelius Peters.

Cornelius Peters' optegnelser viser, at han foretrak de aktiviteter, som han tjente rede penge ved, frem for de aktiviteter, han fik naturalier for. Derfor var hans lykke gjort, da han i 1866 blev valgt som opsynsmand for en nyetableret fuglekøje. Fuglekøjen blev ejet af en kreds af mænd, som betalte Cornelius Peters i forhold til fangsten. Skønt indkomsten således varierede fra år til år, var det en stor fordel for ham, at han var sikret en pengeindtægt, og indkomsten fra fuglekøjen udgjorde i gennemsnit 67,5 % af hans årlige pengeindkomst.

Martin Rheinheimer behandler optegnelserne grundigt og fra mange vinkler. Redegørelsen er løbende ledsaget af grafer og tabeller – måske lidt for mange, kilden taget i betragtning. Praktisk taget alt regnes i procenter ned til en decimal, og man kunne have ønsket nogle overvejelser over, hvorvidt kilden kan bære en sådan kvantificering.

Bogens store styrke ligger i de detaljerede beskrivelser af almindelige menneskers liv i vadehavsområdet, af de helt konkrete måder, hvorpå de udnyttede ressourcerne, og af den årscyklus, de forskellige arbejder indgik i. I tilgift får man en lang række andre interessante historier, som f.eks. beretningen om sølvmågebestanden, der forsvandt omkring år 1900, formentlig som følge af ægindsamling, og om den lokale skepsis over for den voksende turisme, som man frygtede ville ”fortrænge øens gode skikke og enkle levevis” (s. 205). Fra et dansk synspunkt bliver bogen ikke mindre interessant af, at den foregår på en ø, som indtil 1864 hørte til kongeriget Danmark og dermed har historie fælles med de nuværende danske vadehavsoer.

Bogen er velskrevet og let at læse, også selv om man kun har sit skoletysk til hjælp. Det mærkes, at Martin Rheinheimer har et stort kendskab til både den tyske og den danske del af Vadehavet og ikke mindst til Amrum. Denne ø har han skrevet om i flere sammenhænge, bl.a. i bogen *Der fremde Sohn* (2001), der rummer den fascinerende fortælling om skibsdrengen Hark Olufs, der i 1724 blev slave i Alger, for 12 år efter at vende hjem til sin fødeø. Historien om Cornelius Peters er ligeså fascinerende, omend knap så dramatisk, og bogen vil være en vigtig reference i den fremtidige forskning i Vadehavets historie.

Mette Guldberg

Gurli Thuneby: Kongen af Kollekolle – En kvægavler i særklasse. Værløse Museum og Historisk Forening for Værløse Kommune, 2006. 128 s., ill. 145 kr.

Det stod næppe skrevet i kortene, at rigmandssønnen og københavneren Charles Grut-Hansen (1867-1922) skulle blive (stor)bonde i Værløse. Ikke desto mindre blev proprietærgården Kollekolle under hans ledelse kendt for et fremragende avlsarbejde med "nationalkvæget" Rød Dansk Malke race. Yderligere satte ejeren adskillige varige fingeraftryk på lokalområdets udvikling, samtidig med at han varmt involverede sig i flere af tidens opbyggelige og fædrelandssindede rørelser såsom spejderbevægelsen (KFUM og K) og forsvarsforsamlingen korp Westenholz.

Værløse Museum har ved skiftende udstillinger dokumenteret Charles Grut-Hansens engagerede liv på egnen, senest med en udstilling med titlen "Kongen af Kollekolle – en stor mand i et lille samfund". Det er på denne baggrund, at ph.d. Gurli Thunebys velskrevne bog om "kongen" er blevet til.

Bogen skildrer et fascinerende og dynamisk menneske, som var stærkt præget af både sin samtid og sin fortid. Tidligt havde han under faderens nærmest anonyme tilstedeværelse oplevet handelsmatadoren og bedstefaderpatriarken A. N. Hansens glædesløse og benhårde familiestyling, som støtde ellers forhærdede kolleger i grossererbranchen, men også fået en opdragelse, hvor ordholdenhed, temperament, slebne manerer og de velbjærgedes tidstypiske blik for urenheder blev integreret i personligheden og videreført i virket på Kollekolle. Stalddriften skulle være fuldstændig eksemplærisk og køres efter ligefrem militær orden, ligesom standsbevidstheden manifesterede sig gennem den noget nedladende kuriositet at tildele sine ansatte, både børn og voksne, ét slag på benet med sin stok. I børnenes tilfælde ofte efterfulgt af en tvivlsom samaritansk 25-øre!

Men Gurli Thunebys bog om Charles Grut-Hansens liv drejer sig først og fremmest om den pionerindsats, han ydede som utrættelig forkæmper for og udvikler af Rød Dansk Malke race. Som en af de første kvægavlere havde Grut-Hansen blik for tyrenes arvelighedsindflydelse i avlsarbejdet, og koncentrerede sig derfor ikke kun som hidtil om koens smørfedtprocent, men vægtede fuldt så højt tyrenes fysiske egenskaber. Ønsket og forventningen var at få afkom, der skulle overbevise om kvægets og Kollekolles kvaliteter, men uden stambøger var det rigtige tyrevalg ofte et spil l'hombre med det spinkle håb at få "de ni matadorer". Men mindre

end de ni højeste trumfer går også an, og selv om Charles Grut-Hansen øjensynligt ikke spillede kort, lykkedes det ham alligevel at få to avlsmatadorer på hånden: Præmietyrene Dan og Hermod. Dan grundlagde Kollekolles strålende avlsry og blev så berømt, at den lig travhesten Tarok opnåede egen nekrolog og i øvrigt stod model til Gefionspringvandet, mens den fynske efterfølger Hermod toppede sin forgængers kvalitative produktivitet og blev lige så værdsat i avlskredse.

Med det nationale avlsarbejde i god gænge kunne Grut-Hansen vende sig mod udlandet i forsøget på at fremme Rød Dansk Malke races internationale muligheder. De udenrigske besøg på Kollekolle var mangfoldige, men selvom gæsterne altid udtrykte beundring for både Grut-Hansen og hans besætning, blev Rød Dansk Malke race i længden ikke en europæisk succes. Kød kvaliteten kunne ikke hamle op med øvrige racer, og nabolandenes restriktive importbegrænsninger af levende kvæg gjorde bestræbelserne vanskelige, som forfatteren til "Kong Salomons miner", Rider Haggard, bemærkede om Kollekolle i en af sine landbrugsfaglige udgivelser. Alligevel slår Gurli Thuneby fast, at netop den internationale orientering hos Charles Grut-Hansen skabte en udenlandsk goodwill, som i datiden og frem var uvurderlig for dansk landbrug. Nu er eksportgoodwill per definition en vanskelig størrelse at udmåle i forhold til kvalitetssmør og -bacon, men der er næppe tvivl om, at personligt engagement også var en faktor i dansk landbrugs dominerende markedsposition. Og det særligt i forhold til fremtidens avlsarbejde, som også lå Kollekolles ejer på sinde. Charles Grut-Hansen døde ugift, og som den væsentligste del af den betragtelige arv efterlod han testamentarisk Kollekolle og Værløsegaard til Sjællands Stifts Kvægopdrætterforening (Østlige Øers Rød Dansk Malke race forening), hvor han selv havde ydet et stort organisatorisk arbejde. I dag er Grut-Hansens proprietærgård omdannet til kursuscenter, men det højteknologiske avlsarbejde går videre på Assendrup Hovedgård i overensstemmelse med det landbrugsfaglige udsyn, som prægede kongen af Kollekolle.

Charles Grut-Hansen lagde sit virke inden for mange forskellige felter, både lokalt, nationalt og internationalt. Som menneske er han karakteristisk for den utrættelige entreprenørtype, Danmarks-historien tilsyneladende er så rig på i tiden efter den katastrofale 2. Slesvigske Krig. Det er her, landbrug og industri, højskoler og Hedeselskab vinder frem "på trods", og det er i den kontekst, at Gurli Thunebys bog om Charles Grut-Hansen skal læses. *En kvægavler i særklasse* er lokal- og mikrohistorie med høj horisont.

Henrik Hvid Dalnæs

Jens Topholm: Separat? Det er klart! Aalborg Kloakforsyning i 125 år, 1882-2007. Aalborg Kloakforsyning, 2007. 144 s., ill. 125 kr.

Rendesten, skidenkanal, kloak –ært barn mange navne. Og det selvom nutidsmennesket sjældent tænker over, hvad der sker, når man trækker ud i toiletet. Kloakering er derfor ikke et emne, der garanterer, at læserne vil stå i kø. Ude af øje og ude af sind.

Men derfor skal det alligevel fejres, når kloakeren har jubilæum. Og det havde den i 2007 i Aalborg. Til den lejlighed har stadsarkivar Jens Topholm i jubilæumsbogen *Separat? – Det er klart! Aalborg Kloakforsyning i 125 år 1882-2007*, kigget nærmere på kloakeringens udviklingshistorie i Aalborg. Det er historien om et samfundsområde, der fra at være præget af lemfældighed gik til professionalisering i starten af 1900-tallet, til at være videnskabeligt baseret fra 1940'erne og endelig til at blive "miljøficeret" i 1980'erne.

Jens Topholm har valgt at fokusere på kloakerkernes anlæggelseshistorier: Hvilke kloaker blev anlagt hvor, hvornår og i begrænset omfang hvorfor. Det medfører megen opmærksomhed på de politiske beslutningsprocesser og mindre fokus på udførelsen af det konkrete daglige arbejde med kloakerne. Bogen skulle have gravet et spadestik dybere for at blive rigtig interessant for en udenbys læser. F.eks. gennem en dybere analyse af hvilke normer, begrundelser og idealer, der igennem tiden har ligget til grund for anlæggelsen af kloaker. Altså mere fokus på den bagvedliggende mentalitetshistorie og hvordan de tekniske muligheder spillede sammen med det politiske klima og de rådende idealer.

Bogen lægger ikke skjul på at være en typisk jubilæumsbog – med genrens styrker og svagheder. På den positive side tæller en veldisponeret og velskrevet emnebehandling. På den svage side står, at bogen er meget berettende, og typisk for genren at den er præget af uforbeholden fremskridtsoptimisme. Bogens fremskridtsoptimisme kan være berettiget eller ikke, men en mere nuanceret tilgang havde gjort, at læseren følte, at bogens konklusioner var afbalancerede.

Bogens målgruppe er tydeligvis den stedkendte lokalhistorisk interesserede. Stednavne og vejnavne flyder i en lind strøm, og på trods af enkelte kort er det til tider svært for udenforstående at følge med. Der er ingen tvivl om, at Jens Topholm kender sit arkiv, og det stærkeste bevis på dette er bogens mange gode billeder. Disse er ikke alene velvalgte, men giver læseren et sjældent kig ned i

jorden i fortidens og nutidens kloaker.

Bogen kunne måske have vundet en bredere læserskare end lokalhistorisk interesserede ved en gennemført perspektivering til andre byers udvikling, og ved konsekvent at sætte kloakhistorien ind i den store historie om urbanisering, industrialisering og udviklingen af det moderne samfund. Men med kun 144 sider er det naturligt, at en del må vælges fra.

Bogens mest interessante afsnit kommer hen imod slutningen, hvor fokus lægges på de seneste års kloakering og spildevandsrensning, og fremtidens planer for at komme af med spildevand. Med nutidens fokus på rent miljø, økologi og bæredygtighed var det for anmelderen tankevækkende, at for kun få år siden, var vi ikke engang i stand til at rense vores spildevand ordentligt.

Alt i alt må *Separat? – Det er klart!* betegnes som en velfortjent hyldest til en overset grundsten i vores moderne verden. Det er en udmærket jubilæumsbog, der ikke udgiver sig for mere, end hvad den er. På kun 144 sider gennemgås Aalborgs kloakerings historie kort og klart og bogen vil uden tvivl være lærerig læsning for folk med lokalhistorisk interesse, uden dog at varsle stormløb på landets øvrige boghandlere. Så til alle os andre: Værsgo og skyl.

Nina Seirup

Michael Bregnsbo, Margit Larsen og Marianne Weigel (red.): Fyn og fynboer for 100 år siden. Historisk Samfund for Fyn og Syddansk Universitetsforlag, 2007. 179 s., ill. 158 kr.

Med udgivelsen *Fyn og fynboer for 100 år siden* har Historisk Samfund for Fyn begået en fin og inspirerende bog, der med udgangspunkt i fotografier fra de fynske lokalarkiver, søger at give et indblik i livet på Fyn for 100 år siden. Baggrunden for publikationen er, at Historisk Samfund for Fyn kunne fejre 100-års jubilæum i 2007.

Fyn og fynboer for 100 år siden indledes med en kort introduktion til tiden og vilkårene omkring forrige århundredeskifte, skrevet af Michael Bregnsbo. På disse par sider bliver man som læser præsenteret for nogle af de emner og temaer, som man siden møder i de tekster, der ledsager bogens vigtigste indhold, fotografierne.

Fotografierne er af redaktørerne inddelt i fem grupper: Land, by, søfart, højtid og fritid. Og med disse temaer som rammer kan man så som læser – eller snarere beskuer – kaste sig ud i fortiden.

Fotografierne giver, trods den til tider lidt slørede kvalitet som hundrede år gamle fotografier jo altså kan lide under, et skarpt indblik i mange af livets små situationer. Og som formanden for Historisk Samfund for Fyn, Lars Bisgaard, skriver i sit forord, så nærer disse fotografier nysgerrigheden, og man bliver ikke lige færdig med at betragte dem.

De hovedrolleindtagende fotografier ledsages af kortere tekster, der med udgangspunkt i hvert billedes lille historie søger at fortælle den lidt større historie, der ligger gemt bagved. På den måde bliver et postkort fra Ryslinge Station udgangspunkt for en kort introduktion til den betydning, jernbanens komme fik for den fynske infrastruktur og byvækst, ligesom et gruppebillede af eleverne fra Frk. Christensens Pigeskole i Middelfart giver lejlighed til at forklare skolesystemets udvikling i perioden umiddelbart efter 1900. Teksterne udmærker sig desuden ved, at de lejlighedsvist trækker historien op til vore dage – eksempelvis når talen falder på søfart, handel og A.P. Møller.

Når man står over for den opgave at vise et repræsentativt udsnit af en længst forgangen tid gennem fotografier, er man naturligvis begrænset af det overleverede billedmateriale. Det er formentlig dette, der gør sig gældende, når man – særligt i de sidste to kapitler "Højtid" og "Fritid" – til en vis grad leder forgæves efter de fattigere i samfundet. Når julen således er vist ved en families gang om juletræet, eller børnenes rige legetøj er stillet op til affotografering, er det historien om den privilegerede del af befolkningen, man får. Men det er jo ingen hemmelighed, at affotografering omkring 1900 var noget, der primært foregik i de velhavendes cirkler. Og skævheden søges da også udlignet i de medfølgende tekster.

En ting kunne jeg have ønsket mig noget mere af i en bog, der skal skildre hverdag og fest i en anden tid, og det er flere billeder af boligernes indre. Foruden et par borgerlige dagligstuer er her fokus på arbejdsituationer, udendørs optrin m.v. Men hverdagsliv er også eksempelvis madlavning, kontorer og barnekamre. Det kunne være interessant, om der fandtes illustrationer af denne del af hverdagslivet, som man som læser kunne sammenligne med vores egen tid.

Alt i alt skal *Fyn og fynboer for 100 år siden* dog have min anbefaling som en inspirerende præsentation af en tid, der ligger langt nok tilbage til at være markant forskellig fra vores hverdag, men som samtidig i sig indeholder kimen til meget af det, vi i dag betragter som indiskutabelt. Kast jer endelig ud i bogen og nyd de mange fotografier fra dengang.

Lise Gerda Knudsen

Gunnar Solvang: Dansk flinteindustri. En kulturhistorisk skildring af en glemte landindustri. Køge Museum, 2006. 352 s., ill. 350 kr.

Det er velkendt for de fleste, at flint har spillet en hovedrolle ved fremstillingen af redskaber i forhistorisk tid. Men det er nok de færreste, der kender til den industrielle udnyttelse af flinten, der har fundet sted med Danmark som kerneområdet siden 1880'erne. Også selvom flinteindustrien helt frem til 1980'erne, og fra Fjerritslev i Nordjylland til kerneområdet på Køgeegnen, omdannede store kystområder til industrielle råstofvindingslandskaber. For at råde bod på det manglende kendskab til flinteindustrien har etnolog og museumsinspektør ved Køge Museum, Gunnar Solvang, gennemført en omfattende undersøgelse af branchens historie i Danmark fra start til slut og sammenskrevet hele dyngen til en stor og meget bredt anlagt bog. Sigtet er at synliggøre en ellers ubelyst side af industrisamfundet, inden det forsvinder helt – i landskabet såvel som i erindringen – og hovedformålet afgrænses til en kortlægning, dokumentation og analyse af flinteindustriens væsentligste sider. Resultatet er en bog, der ikke er rettet mod en analyse af et afgrænset problemkompleks, men som snarere serverer skildringer af rigtig mange og meget forskelligartede aspekter af branchens udvikling gennem dens ca. 100-årige historie.

Der er således ikke nogen rød tråd at følge, og når nu der er gjort et så stort arbejde – der helt tydeligt er udført med en imponerende flid og entusiasme – er det lidt en skam, at der ikke gøres større anstrengelser for at analysere flinteindustriens forhold i relation til en bredere kontekst. Der peges på, at flinteindustriens fremvækst var nært forbundet med F. L. Smidths udvikling og fremstilling af maskiner og anlæg til verdens cementindustri, og at branchen dermed havde en placering som en del af den bølge af innovation og vækst i årtierne omkring 1900, der siden har fået betegnelsen den 2. industrielle revolution. Fra anmelderens synspunkt kunne det imidlertid have været oplagt at se lidt nærmere på, hvordan flinteindustriens karakter harmonerer med det ofte fremførte overordnede billede af periodens industrielle udvikling som præget af nye varer, nye organisationsformer og især nye kapitalkrævende og arbejdsbesparende produktionsmetoder. Det kunne givetvis have lagt en struktur ned i undersøgelsen og dermed have beriget fremstillingen, både af flinteindustriens historie og af den 2. industrielle revolution.

Men for især den lokalhistorisk interesserede rummer bogen et væld af oplysninger, der er nemme at gå til med den hovedsageligt geografisk baserede opbygning af fremstillingen. Indledningsvis gives en grundig præsentation af flinteforekomsternes karakter og dannelse, suppleret med en noget langtrukken gennemgang af flintens udnyttelse gennem historien til bl.a. fyrtøj, bøsseflint og sandpapir. Derefter koncentrerer fremstillingen om den udvikling i cementindustrien, der var baggrunden for den moderne flinteindustri begyndelse fra 1880'erne. Den såkaldte kugleflint, der var udskyllet af kystområdernes kalk- og kridtklinter og afrundet af vandets bevægelser i havstokken, kunne således tjene som malelegemer i de nye rørmøller, der fra 1890'erne blev introduceret på især cementfabrikkerne. Det var grundlaget for starten på en massiv udnyttelse af de danske flinteforekomster ved især firmaet Dansk Flint-Export, der blev etableret ved Strøby i 1901.

I fem omfangsrige kapitler tegner Gunnar Solvang derefter et billede af flinteindustriens udvikling ved Strøby, på det øvrige Stevns, i Præstø fjord og i Odsherred, på Møn og ved en række lokaliteter i det øvrige Danmark fra Ærø over Samsø og Djursland til Klim og Vust i Han herred. Fremstillingen er for hver lokalitet opbygget over en stort set gennemgående skabelon. De vigtigste initiativtagere præsenteres, og der redegøres detaljeret for indholdet i de første kontrakter om levering af flint. Dertil gives overblik over udviklingen i produktionens sammensætning og omfang, og vi får et rigt facetteret indblik i produktionsmetoder og arbejdsforhold.

Ikke mindst skildringerne af det manuelle stenpilleri, den efterfølgende håndsortering af stenene og de voldsomme forandringer i produktionen, der fulgte med indførelsen af gravemaskiner fra 1911, er spændende og til tider fængslende. En væsentlig del af kildegrundlaget er erindringer og interviews, der i udstrakt grad citeres, og som dermed bibringer bogen et personligt præg.

For den, der læser hele bogen, og som ikke har de lokalhistoriske briller på, kan det dog være vanskeligt at opretholde interessen, når informanternes oplysninger blot bringes som skildringer af produktionerne og arbejdsforholdene ved hver lokalitet og ikke inddrages i en analyse af en gennemgående problemstilling. Det hele får lidt karakter af en publicering af det store kildemateriale, der er gravet frem ved undersøgelsesprojektet.

Bogen afsluttes med en oversigt over flinteindustriens aftryk på nutidens landskab og en redegørelse for det feltarbejde og kildemateriale, der har indgået i undersøgelsen. Belysningen af kulturlandskabet indgår i den overordnede målsæt-

ning om at synliggøre flinteindustriens betydning, mens den afsluttende redegørelse for metoder og kilder – der er også et metodeafsnit i indledningen – kan fremstå som en overflødig pligtøvelse.

Bogen er smukt produceret med mange – ikke for mange – velvalgte illustrationer. Som et bilag er der indlagt en DVD med en underholdende film produceret i forbindelse med Dansk Flint-Exports 50-års jubilæum.

Morten Pedersen

Allan Grønkjær og David Holt Olsen: Fodbold, fair play og forretning. Dansk klubfodbolds historie. Turbine Forlaget, 2007. 327 s., ill. 298,95 kr.

Hvad angår idrættshistorie, er det nærliggende at sammenligne Danmark og Sverige. På den anden side af Kattegat og Øresund bliver sporten taget alvorligt som et seriøst, akademisk forskningsfelt, hvor man bl.a. i Stockholm har en egen idrættshistorisk afdeling ved Stockholms Universitet med uddannelse af forskere på ph.d.-niveau. Her har Jan Lindroth, den nordiske idrættshistoriske forsknings nestor, skabt et bæredygtigt livsværk. Noget sådant er der langt fra tale om herhjemme. Interessen og respekten for et så centralt kulturhistorisk fænomen som dansk idræts historie er overraskende nok ikke særligt stor i akademiske kredse, hvor idrætten sammenlignet med andre former for populærkultur er ganske stedmoderligt behandlet. Hverken academia eller den såkaldt kreative klasse synes at have meget til overs for den folkelige sport.

Det er også kendetegnende for Sverige, at forskning i idræt står så stærkt ikke kun blandt historikere, etnologer, sociologer etc. Også blandt lægfolk er der så stor interesse for idrættshistorie, at der er tale om en veritabel "folkrørelse". Dette savner man i Danmark, omend der er frodige miljøer for amatørhistorisk forskning i såvel Aalborg, Horsens som Esbjerg, for blot at nævne nogle byer.

I Sverige er der en nogenlunde ligelig fordeling mellem forskning på henholdsvis landsplan og lokalt og regionalt niveau. Af de svenske landsdele er idrætten i såvel Hallands län som Dalarna vel udforsket, ligesom eksempelvis idrættshistorien i Göteborg er ualmindeligt godt dækket ind, takket være bl.a. Lennart K. Perssons forskning og den løbende publikation af årbogen *Idrottsarvet*. På dette felt er Danmark ikke bagud i samme udstrækning som på de ovenstående felter. Af enkelt-

stående værker kan bl.a. nævnes Johnny Wøllekærs bundsolide kortlægning af Odenses idræthistorie, Svend Sørensen, Flemming Skipper og Kristian K. Kristensens fortræffelige værk om idrætslivet i Thy gennem 100 år og nu desværre afdøde Verner Bruhns forskning i Esbjergs idræthistorie.

Det er også et svensk væsenstræk, at der er forsket flittigt i alle de større idrætsgrene, lige fra skisport over ishockey, boksning og atletik til håndbold og fodbold. Her halter Danmark langt bagefter. Den idræthistoriske forskning i Danmark har ved siden af håndbold primært koncentreret sig om gymnastikken, som både Ove Korsgaard, Else Trangbæk og Hans Bonde har behandlet på landsplan. Derimod har forskningen i dansk fodboldhistorie ladet en del tilbage at ønske.

Det er der nu rådet bod på. Med de to unge Århus-historikere Allan Grønkjær og David Holt Olsens i flere henseender tungtvejende værk har fodbolden fået den plads, som dette stykke kulturhistorie fortjener. Samtidig slås der flere fluer med ét smæk – også set i forhold til Sverige. Det folkelige aspekt ved idrætten er nemlig også dækket ind med denne bog. Det er helt tydeligt, at de to historikere kan deres idræthistorie indefra, og at de ved siden af at være gode historikere også er glade amatører i den forstand, at de kan lide deres studieobjekt. Forholdet mellem det lokale og det landsdækkende er ligeledes dækket godt ind. Vi føres rundt til de yderste dele af provinsen fra Bornholm til Hjørring, samtidig med at de landsdækkende organisationer og turneringen også behandles fyldigt. Dette er den grundigste og mest omhyggelige behandling, en dansk idrætsgren hidtil har fået. Bogen er et mesterværk.

Lad os ud over disse styrker pege på yderligere et par væsentlige træk. Bogen vidner om en betydelig sans for at formidle, og det på en sådan måde, at de mange små historier på klubniveau elegant knyttes sammen til en helhed. Én ting er den overmåde grundige research, der ligger til grund for denne del af arbejdet. Noget andet er den vel gennemtænkte udformning, som denne research har fået. Denne er et godt eksempel på, at grundforskning, der i dette tilfælde hviler på masser af hidtil ubenyttet arkivstof, som er opøgt med en imponerende flid, samt anvendelse af det meste af den foreliggende forskning på området, ikke behøver at stå i vejen for en populærvidenskabelig fremstilling. Man skal ikke tage fejl af formen. Den lettilgængelige udformning som værket har fået, med et væld af interessante og kun sjældent sete billeder, bokse og opslag ved siden af selve brødteksten, omfatter også en videnskabelighed på højt plan, som har sat forfatterne i stand til at levere et fornemt produkt, der i historiografisk sammenhæng vil få

en central placering, når der fremover skal skrives historie om forskningen i dansk idræthistorie. At bogen er ledsaget af både statistiske oversigter, litteratur- og forskningsoversigter samt et godt register, nævnes blot for fuldstændighedens skyld.

Bogen hviler på en grundidé om, at der er en betydelig utakt mellem fodboldens selvforståelse, der har aner langt tilbage i 1900-årene, og nutidens professionelle virkelighed, hvor fodboldens top er blevet en integreret del af underholdningsindustrien. Man kan ikke længere ubesværet henholde sig til myten om, at top skaber bredde og omvendt. Dertil er skismaet for stort. Denne grundidé er kombineret med en bred social- og kulturhistorisk gennemgang af spillens historie i alle dele af landet og med en sikker gennemgang, så langt kildematerialet slår til, af nutidens økonomiske forhold. Det hører til undtagelserne at se dansk idræt behandlet som forretning.

Bogen er bygget kronologisk op, men er samtidig tematisk orienteret. Denne balance mellem en på én gang vertikal og horisontal fremstilling er ikke altid lige let og vidner i sig selv om et højt ambitionsniveau. Men forfatterne holder på bedste vis tungen lige i munden og har bestændigt fat i den røde tråd, samtidig med at der er plads til digression, anekdoter og muntre indslag. Bogen er skrevet med både lune og et glimt i øjet. Tidsmæssigt begynder vi med de første kampe i hovedstadsområdet i 1870'erne og slutter med kampen om magten i årene efter 2000. Undervejs har vi været både i vestjyske fodboldklubber omkring århundredskiftet 1900 og i arbejderklubber både i København og i provinsen. Vi får også historien om, hvordan dansk fodbold med et langt efterslæb blev professionaliseret; efter adskillige sejpinerier, studehandler og kamelslugninger. Der tegner sig et billede af, at kampen mod professionalismisme har været det bærende for fodboldspillets ledere hele vejen op gennem det 20. århundrede, indtil Guld Harald, kendt fra Far til fire-filmene, og Helge Sander, kendt fra sportsjournalistikken, lancerede professionalismismeiden og dermed banede vejen for elitefodbold som en del af oplevelsesøkonomien.

Et værk med den slags kvaliteter kan kun af tvinge respekt og anerkendelse hos læseren, hvor man imponeres af den uanstrengte kombination af sociale aspekter, institutionelle og organisatoriske rammer og økonomi. Bogen kan med stort udbytte læses af os, der både er fodboldtossede og professionelle forskere. Det er en bog til brug både på universitetet og som julegave til morfar.

David Holt Olsen og Allan Grønkjær har som de første skrevet den danske klubfodbolds historie, fra begyndelsen til professionaliseringen i dag og fra top til bund. De har da også fået strålende an-

meldelser i dagspressen. I forbindelse med udgivelsen af bogen søgte forfatterne om publikationsstøtte hos såvel Team Danmark som Kulturministeriet. De fik afslag med den begrundelse, at deres værk ikke var tilstrækkeligt videnskabeligt. Der må være nogle, som sidder tilbage med en meget dårlig smag i munden – eller også kan de bare ikke deres kram. Det kan Allan Grønkjær og David Holt Olsen til gengæld.

Niels Kayser Nielsen

Janne Bang: Ondskaben tur/retur – Om dansk politi i kz-lejr under 2. verdenskrig. Aalborg Universitetsforlag 2006. 151 s., 220 kr.

Danske politifolk i koncentrationslejre, grusomheder i 1990'ernes jugoslaviske borgerkrig og ondskaben som træk ved mennesket. Alt dette forsøger Janne Bang at indfange på 151 sider i *Ondskaben tur/retur*. Problemet er imidlertid, at det ikke lykkes.

Først og fremmest er det svært at se sammenhængen mellem bogens afsnit, der både rummer beretninger fra tidligere kz-lejrfanger og 1990'ernes danske FN-styrker i Jugoslavien. Derudover rummer bogen flere historiske misforståelser, stavfejl og klodsede formuleringer. Bogen har den kvalitet, at den formidler vigtige beretninger fra danske betjente, der i besættelsesårene endte i kz-lejre. Det er ærgerligt, at forfatteren ikke nøjes med at fokusere på dem.

Bogen indledes med et interview med den nuværende formand for Politiforbundet i Danmark (s. 8). Derefter er fremstillingen baseret på beretninger fra to betjente – Henry Jensen (fra s. 11) og Ernst Steen (fra s. 25) – der sammen med flere tusinde andre danske politifolk blev interneret af den tyske besættelsesmagt d. 19. september 1944. Jensen og Steen blev i forskellige perioder sendt til bl.a. koncentrationslejrene Buchenwald og Neuengamme. Her oplevede de det nazistiske diktators værste sider, og deres både konkrete og levende fortællinger fra lejrene, der optræder som direkte citater i det meste af bogen, har dokumentarisk værdi, selvom de til dels er udgivet tidligere. Henry Jensen giver f.eks. et godt indblik i koncentrationslejrens psykologi, når han fortæller om forholdet mellem fangerne og SS-fangevogterne: *“Dansk politi var underlagt 19-årige drenge der smilede, når de kunne ydmyge os. [...] Det var det værste. Vores stolthed var krænket, og langsomt fik de os til at føle, at vi ikke var nogen. De bevægede*

sig mod deres mål, med stor stædighed og præcision”. (s. 55)

I bogens afsnit suppleres de ofte lange citater af Jensen og Steen med baggrundsforklaringer af betjentenes forhold, selve koncentrationslejrenes historie samt tyskernes beslutning om at internere det danske politi. Forklaringerne er nødvendige for at iscenesætte citaterne i en tekstmæssig sammenhæng. Det er bare trist, at faktuelle fejl og unuancerede betragtninger sniger sig ind, når forfatteren præsenterer dem. Et godt eksempel er forfatterens beskrivelse af, at *“Koncentrationslejrene blev symbolet på den magt og den grusomhed nazismen levede på. En grusomhed som hver en nazist fra Hitler over Göring til SS-soldaten var stolte af”* (s. 38). Det er en problematisk betragtning, for der har, både under og efter Holocaust, været talrige nazister, der ikke har kendt til kz-lejrenes grusomhed. Nazismen var og er en racistisk og demokratifjendsk ideologi, men den historiske forståelse af dette fremmes ikke af, at vi i dag tillægger samtlige nazister en fiktiv stolthed over koncentrationslejrene. Disse lejre kan dog godt opfattes som en konsekvens af nazismen.

Et andet problem er, at bogens kilder kun sjældent vurderes kritisk. *Ondskaben tur/retur* ville formidle forholdene i kz-systemet bedre, hvis f.eks. Steens og Jensens beretninger om det altid stærke sammenhold blandt de danske internerede (bl.a. s. 66) blev diskuteret. For kan man ikke forestille sig, at netop sammenholdet blev sat under pres af de ekstreme forhold i lejrene?

De problematiske betragtninger følges af flere stavfejl i bogen. Almindeligvis har stave- og trykfejl ikke den store betydning i en udgivelse, men antallet bliver så højt i *Ondskaben tur/retur*, at det generer læsningen. F.eks. får vi at vide, at de internerede betjente “længdes hjem” (s. 33), at den tyske politifører i Danmark hed Panche (s. 32) – han hed Pancke – og at befrielsen startede en fest, “som eftertiden for altid ville refererer til” (s. 123).

På bogens titelblad forklares det, at *Ondskaben tur/retur* er “en fortælling om paralleller mellem interneringen af danske betjente i koncentrationslejre under anden verdenskrig og ondskab i dag”. Ondskaben i dag bliver hovedsageligt repræsenteret ved den jugoslaviske borgerkrig, navnlig i de afsluttende afsnit, der rummer interviewlignende tekster med henholdsvis oberst Lars Møller (fra s. 137), der gjorde tjeneste i FN-styrkerne i Bosnien i 1990'erne, og forfatteren Frederik Stjernfelt (fra s. 142), der gennem langvarige studier har beskæftiget sig med de jugoslaviske konflikter. Begge personers beretninger er interessante, men i *Ondskaben tur/retur* er det svært at se, hvor meget de har til fælles med Henry Jensens og Ernst Steens fortællinger

fra kz-lejrene. For mens Møller bidrager med beretninger om forholdet mellem FN-styrkerne og de stridende parter i Jugoslavien, fortæller Stjernfelt om eftertidens bearbejdning af den serbiske massakre på muslimer i byen Srebrenica i 1995. I *Ondskaben tur/retur* forsøges det godt nok at lave en parallel mellem Møllers forklaring af psykologien blandt de danske soldater, han gjorde tjeneste med i Jugoslavien, og så holdningen blandt de vagter, Jensen og Ernst mødte i kz-lejrene (s. 140). Men der er immervæk forskel på at være dansk FN-soldat i kamp i 1990'erne og så fangevogter i KZ-systemet i 1940'erne. De citater, der bringes af henholdsvis de tidligere politibetjente og Lars Møller, bidrager heller ikke til at fremhæve de ligheder, der måtte eksistere, f.eks. omkring forhold som lydighed, disciplin og gruppesammenhold blandt soldater og vagter i de forskellige tidsperioder (s. 140).

Forfatteren gør sig godt nok nogle overvejelser om sociologiske og psykologiske faktorer bag menneskelig "ondskab". Således inddrages både sociologen Zygmunt Baumans teori om Holocaust (s. 134) og psykologen Stanley Milgrams undersøgelser af lydighed på Yale-universitetet i 1960'erne (s. 135). Det er prisværdigt, at der på den måde sættes ind med teori for at fremhæve lighederne mellem kz-lejrene og konflikterne på Balkan i 1990'erne. Problemet er bare, at Bauman og Milgram kun beskrives ganske overfladisk i et kort afsnit. Et afsnit, hvor forfatteren ikke engang giver en konkret kildehenvisning, da hun på et tidspunkt citerer Baumans værk *Modernitet og Holocaust*. I stedet erklærer hun, at hun refererer værket efter hukkommelsen (sic!) (s. 134).

Undervejs bliver egentlige sammenligninger mellem bogens forskellige kilder – kz-beretningerne, historierne fra Jugoslavien og teorien – også besværet af, at *Ondskaben tur/retur* er ind delt i ganske korte, skarpt vinklede kapitler på 2-3 sider. Denne korte, nærmest journalistiske form, gør det svært for forfatteren at behandle de store problemstillinger på en sammenhængende måde. Derfor burde forfatteren nok have valgt en anden form i bogen. Enten med længere, mere diskuterende afsnit, eller en skarpere prioritering af stoffet. Det sidstnævnte kunne f.eks. gennemføres ved kun at formidle betjentes oplevelser.

Forfatteren understreger i forordet, at *Ondskaben tur/retur* ikke er en "historisk eller videnskabelig redegørelse" (s. 6). Men det er uklart, hvilken type fremstilling, der så er tale om. Under alle omstændigheder giver bogen et usammenhængende indtryk ved gennemlæsningen. Et indtryk, der kunne have været forbedret ved en anden disponering af fremstillingen og en bedre korrektur. Det er dog positivt, at forfatteren har samlet en

række væsentlige beretninger om danske politifolks oplevelser i kz-lejrene i en ny udgivelse. Også selvom de delvist har været publiceret før.

Anders Dalsager

*Henning Bundgaard, Lars P. Christian-
sen, Arne Hyldahl, Egon Kirkeby, Knud
Møller Madsen og Gerda Pedersen (red.):
Sydthy – glimt af kommunens historie
2007. 204 s., ill. Pris og udgiver ikke op-
lyst.*

Hensigten med denne bog er at give læseren et indblik i Sydthy kommunes historie fra kommunalreformen 1. april 1970 og frem til strukturreformen trådte i kraft 31. december 2006.

Dette sker via i alt 82 illustrerede artikler af større eller mindre længde, hvor alt fra det kommunale skatte- og skolevæsen, til Hurups gågade og Hørdum-hallen tages under behandling. Redaktionen pointerer i forordet, at bogen både kan læses som et hele, men med fordel også kan benyttes som et opslagsværk, hvilket flere af artiklernes leksikale præg da også indbyder til.

Blandt de mere interessante bidrag er Gunnar Iversens artikel "FN's verdensuniversitet i Thy – en drøm, der brast", der omhandler planerne om grundlæggelsen af en række universitetscentre i Thy i 1970'erne. Planerne led skibbrud, men besøg af John Lennon og store visioner om alternativ energiudvinding bragte for en stund kommunen i mediernes søgelys. At Sydthys møder med det fremmede måske ikke altid er forløbet lige gnidningsfrit, antydes i portrættet af borgmester Ove Lykke s. 14-15 og i artiklen "Spredte fægninger fra slagmarken – i skole og kulturverdenen i Sydthy kommune". Begge steder fremgår det, at det bestemt ikke var alle medlemmer af kommunalbestyrelsen, der mente, at kommunen skulle bruge ressourcer på at huse flygtninge fra verdens brændpunkter, men desværre følges denne ellers interessante historie ikke til dørs.

Hvis man ikke ligefrem er født og båret i Sydthy kommune, er dette værk ikke det letteste at have med at gøre. Det ville således have været en hjælp, hvis redaktionen allerede fra bogens start havde inkluderet et kort over Danmark eller Nordjylland, hvor Sydthy kommunes udstrækning 1970-2006 var indtegnet. Et sådant kort kunne eventuelt være blevet suppleret med Sydthys placering i den nye region, så man som læser kunne have dannet sig et indtryk af kommunens fortidige og fremtidige rolle. Dette skal ikke forstås på den

måde, at undertegnede ikke kan placere Thy på et landkort, men at Sydthy kommune strækker sig fra Agger i vest til Skyum i nordøst, er det vel de færreste udefrakommende læsere, der er klar over? Den oplysning får man faktisk først serveret på side 198 i forbindelse med et kort over skolerne i Sydthy kommune.

Kilde- og litteraturhenvisninger glimrer generelt ved deres fravær, og artiklerne baserer sig for størstedelens vedkommende på erindringer og interviews, og man kan ikke altid blive klog på, hvilken baggrund forfattere og fortællere har for netop at skrive om og beskæftige sig med det pågældende emne. Det bliver for eksempel aldrig klart, hvorfor Niels Høy i artiklen "Fiskeri-erhvervet" vælger at basere sine oplysninger på en samtale med Børge Jensen fra Agger. Et godt bud

vil selvfølgelig være, at Børge Jensen har drevet fiskeri fra Agger, men noget klart svar får man aldrig. Det er desværre ikke den eneste gang, at en sådan manglende omtale og præsentation gør mere skade end gavn.

I dette og de andre tilfælde kunne man godt have ønsket sig, at redaktionen fra starten havde udstukket nogle konsekvente retningslinjer til forfatterne og dertil havde haft for øje, at bogen måske skulle læses af andre end folk fra netop Sydthy kommune. Det ville have hævet bogen fra det rent lokale til det nationale aspekt, og dermed kunne bogen også have ydet et vigtigt bidrag til historien om de kommuner, der 1970-2006 var en del af alle danskeres dagligdag.

Jakob Ørnbjerg